

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

वर्ष : ५

स्थापना वर्ष : १९६०

डिसेम्बर : २०१०

अंक : ६

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा प्रमुખ
रतिलाव बोरीसागर मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सल्य
प्रकुल्ल रावल प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सलतंत्री :

मोडन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाठम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने फॅक्स : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

अ नु क म (परब ओनलाईन)

परिषद-प्रमुखनो पत्र

साहित्यसर्जननी विन्नविन्न धाराओना सलअस्तित्वने स्वीकारवुं
जोईअे भगवतीकुमार शर्मा

कविता

मुंने जोवे... ऒजमशी परमार, डूबाडूब ऒजमशी परमार, बे
गळल रशीद मीर, अडधा शरीरे रवीन्द्र पारेभ, आग लागे
डर्षद यंदाराणा

निबंध

डाठरकुलमां... रतिलाव बोरीसागर

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

'मळोरां' पाछणनी दुनिया नवनीत जानी

परिषदवृत्त

संकलन : राजेन्द्र पटेल

साहित्यवृत्त

संकलन : ठंतुभाई कुरकुटिया

'परब' : वार्षिक सूचि

ढरिंला ठाकर

आवरसूचित्र

लैरवी मोदी

અ નુ ક મ (પરબ પ્રકાશન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	સાહિત્યસર્જનની ભિન્નભિન્ન ધારાઓના સહઅસ્તિત્વને સ્વીકારવું જોઈએ ☐ ભગવતીકુમાર શર્મા ૪
કવિતા	બે ગીતો ☐ પ્રદીપ ખાંડવાળા ૬, મુંબે જોવે... ☐ ઊજમશી પરમાર ૧૦, ડૂબાડૂબ ☐ ઊજમશી પરમાર ૧૦ બે ગઝલ ☐ રશીદ મીર ૧૧, અડધા શરીરે ☐ રવીન્દ્ર પારેખ ૧૨, ગઝલ ☐ મહેન્દ્ર જોશી ૧૪, આગ લાગે ☐ હર્ષદ ચંદ્રારાણા ૧૪, એક માણસ થઈ ☐ હેમાંગ જોશી ૧૪, ગઝલ ☐ ગોપાલ શાસ્ત્રી ૧૪
વાર્તા	બગાડ ☐ સુમન શાહ ૧૫
નિબંધ	હાઈસ્કૂલમાં... ☐ રતિલાલ બોરીસાગર ૩૦
વિશેષ	ડાંગી રામકથા : મહાકાવ્યનો લોકઢાળ ☐ અરુણા જોશી ૩૮
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	‘મહોરાં’ પાછળની દુનિયા ☐ નવનીત જાની ૪૮
પ્રકીર્ણ	સહુ એ વરસાદમાં ભીંજાતા રહ્યા ☐ અજય રાવલ પર
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ ૫૭
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા ૬૪
‘પરબ’ : વાર્ષિક સૂચિ	ઊર્મિલા ઠાકર ૬૭
આ અંકના લેખકો	૮૬
આવરણચિત્ર	ભૈરવી મોદી

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

સાહિત્યસર્જનની ભિન્નભિન્ન ધારાઓના સહઅસ્તિત્વને સ્વીકારવું જોઈએ

આપણે ભુલકણી પ્રજા છીએ ? આપણી ઇતિહાસદૃષ્ટિ મંદ છે ? આ પ્રશ્નો આજે અહીં પૂછવા જેવા છે. થોડાક વખત પહેલાં એક વડીલ કવિ-નિબંધકારે રેડિયો-મુલાકાતમાં એવું વિધાન કર્યું કે “ગુજરાતી સાહિત્યની શરૂઆત ગાંધીયુગથી થાય છે; તે પહેલાં સાહિત્ય જેવું કંઈ નહોતું.” લાગે છે કે આ વિધાન અસાવધ ક્ષણોમાં થયું હશે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગાંધીયુગના યોગદાનને પૂરેપૂરું સ્વીકાર્યા પછી પણ છેક આદિકવિ નરસિંહ મહેતાથી તે પંડિત યુગ સુધીના સર્જકો – સાક્ષરોના પ્રદાનની ઉપેક્ષા શી રીતે થઈ શકે ? પણ આવી મનોવૃત્તિ ક્યારેક ક્યાંક જોવા મળે છે. પોતે જે સમયગાળામાં સાહિત્યક્ષેત્રે સક્રિય હોય તે સમયગાળાને જ સર્વોપરી માનવાનું વલણ અજાણ્યું નથી. હું પોતે પણ એક તબક્કે આવી મનોગ્રંથિના પ્રભાવ હેઠળ આવ્યો હતો. ૧૯૬૦ની આસપાસ ગુજરાતી ભાષામાં આધુનિક, પ્રયોગશીલ ગઝલોનો મહિમા સ્થપાયો ત્યારે એ તબક્કાને જ ગુજરાતી ગઝલ સંદર્ભે શ્રેષ્ઠ ગણવાનું અભિનિવેશયુક્ત વલણ એ તબક્કાના કેટલાક પુરસ્કર્તાઓમાં વ્યાપક હતું. હું પણ તેમાંનો એક. મઝાની વાત એ હતી કે, મારો પ્રારંભ પરંપરાની ગુજરાતી ગઝલના લેખનથી થયો હતો, પણ નવું મોજું આવ્યું એટલે એમાં હું તણાયો; સદ્ભાગ્યે જલદી સંતુલિત પણ થયો. એ અરસામાં મુંબઈમાં એક ગઝલવિષયક પરિસંવાદ યોજાયો હતો. તેના અધ્યક્ષસ્થાને કવિ-સાહિત્યકાર હરીન્દ્ર દવે હતા. એ પરિસંવાદમાં ભાગ લેતાં મેં આધુનિક ગઝલની બહુ પ્રશંસા કરી અને પુરોગામી ગઝલ તથા ગઝલકારોના પ્રદાનને ગૌણ લેખાવ્યું. હરીન્દ્રભાઈએ તેમના અધ્યક્ષીય પ્રવચનમાં મને વાર્યો અને કહ્યું કે હમેશાં જૂની પેઢીના ખભા પર બેસીને નવી પેઢી આગળ વધતી હોય છે. એ સમયે તો મને એ ક્ષણ પણ કદાચ બહુ જરૂરું નહિ હોય. એ રાગે જ યોજાયેલા મુશાયરા માટે સભાગૃહમાં પ્રવેશતા એક દિગ્ગજ પરંપરાવાદી ગઝલકાર મને મળ્યા અને તેમણે કહ્યું કે : “તમારી દૃષ્ટિએ તો અમે પુરાવશેષ જ ગણાઈએ, ખરું ને ?” મેં કહ્યું, “લગભગ એવું જ.” મારી અસમતુલા મને પાછળથી સમજાઈ, નવી, આધુનિક ગુજરાતી ગઝલની ગમે તેટલી પ્રશંસાયુક્ત જિંકર કરીએ તોયે પરંપરાવાદી ગઝલના અર્પણને શી રીતે અવગણી શકાય ? ગુજરાતી ગઝલની છંદશુદ્ધિ, છંદવેપુલ્ય, પદાવલિનું ગુજરાતીકરણ તથા તેને ભાવકો સુધી પહોંચાડવાના તેઓના યોગદાનને નજરઅંદાજ ન કરી શકાય. પરંપરાવાદી ગઝલે એટલું પાયાનું કામ ન કર્યું હોત તો તેના પર આધુનિક ગઝલની ઇમારત ચણી શકાઈ હોત ખરી ? એ સાચું કે આધુનિક ગુજરાતી ગઝલે ભાવ, ભાષા, ઇમારત ઇત્યાદિ પરત્વે અનેક નવાં સીમાચિહ્નો સ્થાપિત કર્યાં છે, પરંતુ તેનો પુરોગામી પડાવ પણ ખાસ્સો સમૃદ્ધ છે.

પણ, આવું વલણ તો અન્ય સંદર્ભેય દાખવાતું રહ્યું છે. 'પ૦ના દાયકાના મધ્યભાગે ગુજરાતી સાહિત્યમાં નવા પ્રબળ પ્રવાહનું આંદોલન શરૂ થયું ત્યારે તેના પ્રણેતાઓમાં અગાઉના સાહિત્યનો કાંકરો જ કાઢી નાંખવાનો અભિગમ ખાસ્સો વ્યાપક હતો. એ આંદોલન ઘણું પ્રભાવશાળી નીવડ્યું અને ગુજરાતી સાહિત્યનાં લગભગ બધાં જ સ્વરૂપો અને પ્રકારો તેની અસર નીચે આવ્યાં. તેના કેટલાંક સુફળ પણ પ્રાપ્ત થયાં જ, પરંતુ સ્વાભાવિક રીતે એ તબક્કો પણ મંદ પડ્યો અને પુનર્વિચારણાની, પુનઃમૂલ્યાંકનની પ્રવૃત્તિમાં વેગ આવ્યો. એનાથી, સમગ્ર સાહિત્યિક પરિવેશમાં સમતુલા અને સ્વસ્થતા સુદૃઢ થઈ. તેનાં પણ પાછાં કેટલાંક સુફળ મળ્યાં જ. સાહિત્ય સર્જનનો કે વિવેચનનો કોઈ તબક્કો સંપૂર્ણપણે વંધ્ય ન હોય, ઉત્કૃષ્ટતાની વધતીઓછી માત્રા અનુભવાતી રહે.

પોતાના સમયના સાહિત્ય પરત્વે અભિનિવેશયુક્ત અભિગમ રાખવાનું જે એક વિષમ પરિણામ આવી શકે છે, તેને પણ ધ્યાનમાં રાખવું ઘટે. અભિનિવેશ પ્રતિક્રિયાને જન્માવી શકે. સાઠના દાયકાની આસપાસ અણંદસ કવિતાનો બહુ મહિમા ગવાયો તેની સમાંતરે જ નવી ગુજરાતી ગઝલ અને લગભગ તેની સાથે જ ગીતોનો પ્રબળ જુવાળ પ્રગટ્યો. તે હજી પણ સાવ ઓઝપાયો નથી. સાહિત્યમાં સર્જનની ભિન્ન ભિન્ન ધારાઓના સહઅસ્તિત્વને સ્વીકારવું રહ્યું. ઘટનાતત્ત્વના ત્રિરોધાનમાં રાચતી વાર્તાનો બહુ પ્રચાર થયો ત્યારે તેની સમાંતર ચંદ્રકાંત બક્ષીની ઘટનાપ્રચુર બળકટ વાર્તાઓ પણ મળી. વસ્તુતઃ સજાગ સર્જકે તેના સર્જનના જ્યાંથી પણ ઉત્તમ સ્ફુરણો મળે તેને સંસ્કારી મઠારીને ઝીલવા તત્પર રહેવું પડે. ક્યારે કઈ અનુભૂતિ કેવી અભિવ્યક્તિનો આશ્રય લેશે તેની કુંડળી માંડવાનું અશક્યવત્ છે. જો હું સજાગ સર્જક હોઉં તો મને ઘટનાનો મેદ ગાળીને રચાતી કે આવશ્યક બળકટ ઘટનાને પ્રયોજતી બંને પ્રકારની વાર્તા-વિધાઓની છોછ ન હોવી જોઈએ. મને તો એન્ડ પ્રોડક્ટ સાથે જ નિસબત હોવી ઘટે. સમૃદ્ધ વારસાની બુનિયાદ પર સાબૂત રીતે કદમ ઠેરવીને પછી ગગનગામી ઉડ્ડયન કરવાનું વધારે ફળદાયી અને હિતકારક નીવડી શકે.

સુરત, તા. ૩૧-૧૦-૨૦૧૦

ભગવતીકુમાર શર્મા

કવિતા

મુંને જોવે... | ઊજમશી પરમાર

ખપતું નહીં ઘરચોળું, માગ્યાં નહીં ઠોળિયાં,
કાંબીની જોડ નહીં, કડલાં રે,
મુંને જોવે વ્હાલીડા, જરી નેહડો રે.

એક નદી ઊભરાતી તારા ઘટ-નેસડે,
મારે કંઠે તો શોષ રોજના રે,
મુંને જોવે વ્હાલીડા, જરી નેહડો રે.

તારા તે કાન ચહે મોઘમ કેં ગોઠડી,
મારે મૂંઈ બોલકી આ ઝાંઝરી રે,
મુંને જોવે વ્હાલીડા, જરી નેહડો રે.

ડમરી વંટોળિયાને બાથ ભરી ઊડશે,
સોણલું આ સાચું પડાવજે રે,
મુંને જોવે વ્હાલીડા, જરી નેહડો રે.

પર્વત કેં એવડા હો છાતીએ ઝળૂંબતા,
હેઠે ને હેઠે જાઉં ઓગળી રે,
મુંને જોવે વ્હાલીડા, જરી નેહડો રે.

ડૂબાડૂબ | ઊજમશી પરમાર

વાદળીએ વેર્યાં સરોવડાં,
પડ પ્હોળું થૈ પથરાય રે,
નાવણિયાં નોખી તરાહનાં.

જો, હોઠ ફૂટ્યા પર્વત-ટોચે,
ચૂમે વાદલડી - ચીર રે,
કેં છીપી તરસ જન્મો કેરી.

તું તડી પાડ કાં મેહુલા ?
કેં તો જાળવ ભૈ, માપ રે,
સાંબેલા-ધારે તૂટી પડ્યો !

થૈ તૃપ્તિનીચે ચરમ સીમા,
ઊભેઊભા કેં ઝર્યાં ઝરણ,
હણહણતા ધસમસ ઘોડલા.

ક્યાં ખસે ખીણ, વહી જાય ક્યાં ?
બૂડ્યાં બારેયે વ્હાણ જો,
થૈ અવ ડૂબાડૂબ પડી રહી.

આગ લાગે | હર્ષદ ચંદારાણા

આ નદીની છોળ અડતાં પથ્થરોમાં આગ લાગે,
સાવ જોતાં રહી જવાથી કોતરોમાં આગ લાગે.

બાહુ ફેલાવી ધસે, વરસાદ ભેટે, ગાઢ ભીંસે,
બાદ ગામેગામ, લીલી, ખેતરોમાં આગ લાગે.

કેં સમયથી ખુદનું એ હોવાપણું ભૂલી ગયા'તા-
વાંસળી વાગે કે ભડભડ ઝાંઝરોમાં આગ લાગે.

વન અને વગડે ફરી નૃત્ય ને ગીતોની રમઝટ,
ઝાંઝરો રણકયા કરે ને મર્મરોમાં આગ લાગે.

બંધ દિકાફે હતો છૂપો સળગતો એક તણખો,
પત્ર તારો ખોલતામાં અક્ષરોમાં આગ લાગે.

૧

નથી જ શમતો કડાઓનો કિચૂડાટ હજી,
ચરણની ઠેકથી ઝૂલે હિંડોળાખાટ હજી.
સતત ગતિમાં છું, અંતાતી નથી વાટ હજી,
ઠરીને ઠામ નથી થાતી રઝળપાટ હજી.
સૂતો છું શ્વાસને ઓઢીને બાણશૈયા પર,
છે કર્ણમૂલોમાં અશ્વોનો હણહણાટ હજી.
વિદુર સામે હંમેશાં શકુનિ-પાસાં છે,
છે ધૃતરાષ્ટ્રના ખોળામાં રાજપાટ હજી.
આ ત્રાજવુંય પ્રતીકથી કશું વિશેષ નથી,
નથી જ આપતું સામેથી સાટોસાટ હજી.
કણસ મિલનની શમી ફીણ ફીણ થઈ ગઈ છે,
નદીને સાંભરે દરિયાનો ખારોપાટ હજી.
તિલક કરે જો રઘુવીર એ પ્રતીક્ષામાં,
ઘસે છે 'મીર' સુખડ રોજ ગંગાઘાટ હજી.

૨

બિચારી આંખને નિજની જ પાંપણે લોઈ,
બધાની વચ્ચે સરેઆમ વ્યર્થમાં રોઈ.
રહે શી રીતે કહો આમ કોઈ નિર્મોહી ?
મને હજીયે બતાવે છે આયનો કોઈ.
નકામો આંજી ગયો ઝળહળાટ આંખોને,
કશું મળ્યું નહીં દર્પણમાં બિંબને ખોઈ.
નથી ભરાતી કદી શૂન્યતા અવાજોથી,
તમારા નામની માળા અમે સતત પ્રોઈ.
ત્વચાની ભેખડોમાં ગુંજતા રહ્યા મંત્રો,
અમે નસોની જનોઈને લોહીમાં ધોઈ.
તમે પ્રકાશની ચર્ચાઓ માત્ર કરતા રહ્યા,
ઉઘાડી આંખે અમે રાત વીતતા જોઈ.
ગઝલને છેડો તો આસાન થઈ જશે રસ્તો,
અમોને 'મીર' બતાવી ગયું કોઈ સોઈ.

આપણે હવે ક્યારેય નહીં મળીએ
એવું કહીને એ ગઈ છે
હવે નથી આવવાની
જતાં જતાં એણે છેલ્લું જોયું તે પળથી જ
એ સ્મૃતિ બનવા લાગી
જ્યાં જ્યાં નો'તી ત્યાં ત્યાં વસી ગઈ
માણસને કાઢી મુકાય
પણ સ્મૃતિને ?
એને માટેનો સમય વધી પડ્યો છે મને
એની છબિઓ પણ નાખું તો ક્યાં ?
છબિ ફાડું
પણ સ્મૃતિનું શું કરું ?
ખૂણેખાંચરે સંતાડેલા એના પત્રો
બહાર કૂદી આવ્યા
મોઢે થઈ ગયેલા પત્રો ફરી વંચાવા લાગ્યા
ઘડીઓ ઉકેલતાં ઉકેલતાં
ઘડીઓ ગણવા પર આવી ગયો
જે રસ્તેથી અમે એકાદ-બે વખત જ
પસાર થયા હોઈશું
ને હવે તો ત્યાં જવાનું કોઈ કારણ પણ નથી
પણ આવનજાવન અટકતી નથી
આંસુ તો ક્યારેક
એકબીજાને ખભે સારેલાં
જોકે, ખભો હજી ભીનો જ લાગે છે
હવે તો સૂકાં સૂકાં આંસુઓનું
વહેવાનું ચાલે છે
એકબીજાને ભરાવેલા કોળિયા તો
ક્યાંથી હોય હવે ?
પણ જીભ પર સ્વાદ રહી ગયો છે હજી
હજી પવનની સુગંધ બનવાની ટેવ ગઈ નથી
એક પણ ફૂલ ક્યાંય બચ્યું નથી છતાં -
એકબીજાની આંખે જોયાનેય સમય થયો
હવે તો ખાસ કંઈ નજરેય નથી ચડતું

ઘણો વખત થયો એનાં ઝાંઝર જોયાંને
 પણ તેનાં પગલાં જૂનાં થતાં નથી
 રેતી પર છે તો પણ !
 સડક પર ચટકતો તડકો છે
 પણ અમે ચાલેલા તે વરસાદી સડકને
 એ સૂકવી શકતો નથી
 હાથ તો ખેંચી લીધો એણે
 પણ સ્પર્શ લઈ જવાનું ભૂલી ગઈ
 એના ગાલ પર ફરતો મારો હાથ
 તો પાછો આવ્યો
 પણ એને વળગેલો એનો સ્પર્શ
 ઉતરડાતો નથી
 એ તો સામે નથી
 પણ તેની લાખ્ખો પ્રતોની ભીડમાં
 હું સાવ એકલો છું
 કેવું છે આ ?
 હું એકલો પડી ગયો છું !
 એ જેટલી છે તેમાં શરીર નથી
 ને હું જેટલો છું તેમાં શરીર જ છે
 ખબર નથી પડતી કે
 આવા અડધા શરીરથી
 આખી જિંદગી કેમનીક જશે ?

નિબંધ

હાઈસ્કૂલમાં...

રતિલાલ બોરીસાગર

(નોંધ : ગાંધીજીની આત્મકથાના એક પ્રકરણનું શીર્ષક પણ ‘હાઈસ્કૂલમાં....’ છે. આ સામ્ય કેવળ આકસ્મિક છે એમ સમજવું. ‘Great people think alike’ કે એવું કંઈ સૂચવવાનો લેશમાત્ર આશય નથી !)

અમારા વખતમાં ચાર ધોરણ સુધીની શાળા ‘ગુજરાતી નિશાળ’ તરીકે ઓળખાતી; એ પછી ‘અંગ્રેજી નિશાળ’ ! ગુજરાતી શાળામાં એ વખતે એક ધોરણમાં પાસ થઈ બીજા ધોરણમાં જવાની પ્રક્રિયા ‘પડવું’ ક્રિયાપદથી ઓળખાતી. ‘રતુ બીજામાં પડ્યો, ત્રીજામાં પડ્યો, ચોથીમાં પડ્યો...’ એ પ્રકારનાં વાક્યોનું ધ્વનિમુદ્રણ હજુ મારા ચિત્તમાં સંઘરાયેલું છે. જીવનમાં પડવા-આખડવાનું આવ્યાં જ કરવાનું છે એને માટે તૈયાર રહેવાની આલબેલ પુકારતી હોય એ શક્ય છે. (જોકે ‘આલબેલ’ શબ્દ ‘All well’ પરથી આવ્યો હોવાનું કહેવાય છે. અહીં જીવનમાં બધું જ ‘All well’ નહિ હોય એવો સંકેત રહેલો હતો કદાચ !) એકડિયામાં જ હું ચાર પછી પાંચ આવે એવું શીખ્યો હતો, પણ ચાર ધોરણ પછી હું પાંચમામાં ન પડ્યો – ‘ફર્સ્ટ સ્ટાન્ડર્ડ’માં આવ્યો ! ‘ફર્સ્ટ’નો અર્થ ‘પહેલું’ થાય એવું જ્યારે મેં જાણ્યું ત્યારે થોડો વખત મને એવું લાગેલું કે અંગ્રેજી નિશાળના શિક્ષકોનું અંગ્રેજી પાકું હશે પણ ગણિત કાચું લાગે છે !

‘ફર્સ્ટ સ્ટાન્ડર્ડ’માં ભણવા માટે જે અંગ્રેજી નિશાળમાં મારે જવાનું હતું તે નિશાળનું નામ ‘ધ ફુંડલા હાઈસ્કૂલ’ હતું. (આજે મારી એ નિશાળ ‘જે. વી. મોટી હાઈસ્કૂલ’ તરીકે ઓળખાય છે.) ‘ફુંડલા હાઈસ્કૂલ’ તો સમજ્યા, પણ આ ‘ધ’ (The) શું છે તે અંગે બહુ લાંબા સમય સુધી કુતૂહલ રહેલું !

હવે તારે હાઈસ્કૂલમાં ભણવા જવાનું છે’ એવું વડીલો તરફથી પહેલી વાર કહેવામાં આવ્યું ત્યારે પ્રથમ તો હું એમ સમજેલો કે આ કેવળ માહિતી છે. પરંતુ, મને માહિતી નહિ, પણ જ્ઞાન આપવાનો વડીલોનો આશય હતો એ હું પછી લગભગ આખું વેકેશન પૂરું થયું ત્યાં સુધી મને અપાતા રહેલા ઉપદેશ પરથી સમજી શક્યો. ‘હવે તું હાઈસ્કૂલમાં આવ્યો... પગ વાળીને બેસતાં શીખ, ધાંધલ-ધમાલ ઓછા કર... શેરીમાં રમવા, જવાનું ઓછું કર...’ વગેરે વગેરે વગેરે...

ફર્સ્ટ, સેકન્ડ અને થર્ડ સ્ટાન્ડર્ડ સુધી અમારી આ અંગ્રેજી નિશાળ ‘મિડલ સ્કૂલ’ તરીકે ઓળખાતી અને તે પછી હાઈસ્કૂલ તરીકે. ‘હવે તું હાઈસ્કૂલમાં આવ્યો’ એવું પહેલવહેલી વાર સાંભળ્યું ત્યારે ગર્વની લાગણી થયેલી. પણ ‘આ તો મિડલ સ્કૂલ છે, હાઈસ્કૂલમાં જવાને તો હજુ ત્રણ વરસની વાર છે’ એવું જાણ્યા પછી મારો ઉત્સાહ કંઈક મંદ પડી ગયો હતો.

મિડલ સ્કૂલના ફર્સ્ટ સ્ટાન્ડર્ડનો પહેલો દિવસ મને બરાબર યાદ છે. આ નવી જ દુનિયા હતી જાણે ! પહેલો ફેરફાર બેઠક-વ્યવસ્થાનો હતો. ચાર ધોરણ સુધી અમે ‘ભૂમિપુત્રો’ હતા — નીચે બેસીને ભણતા. અહીં બેન્ય પર બેસીને ભણવાનું હતું. જેને ‘બાંકડો’ જેવી કંઈક હીનતાવાચક સંજ્ઞા તરીકે ઓળખતાં એને હવે ‘બેન્ય’ જેવા માનવાચક પદનો દરજ્જો આપવાનો હતો. ગુજરાતી નિશાળમાં ખોળામાં પાટી રાખીને લખવાનું હતું. અહીં લખવા માટે સામે ડેસ્ક હતું. આ ડેસ્કનો ઉચ્ચાર મને ઘણા પ્રયત્ન પછી આવડ્યો હતો. ચોથા ધોરણમાં અમારે બે વર્ગો હતા. આ બે વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત સાવર વિભાગની શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પણ મિડલ સ્કૂલમાં દાખલ થયા હતા. પણ સૌથી નવી વાત ગામની કન્યાશાળાની કેટલીક કન્યાઓએ પણ શાળામાં પ્રવેશ લીધો હતો — એ હતી. એ સમયે સામાન્ય રીતે છોકરીઓનું શિક્ષણ ચાર ધોરણ સુધીમાં સમાપ્ત થઈ જતું. બહુ જૂજ માતાપિતાઓ પોતાની પુત્રીઓને છોકરાઓ સાથે ભણાવવા તૈયાર થતાં. એ સહશિક્ષણ હતું પણ એમાં ‘સહ-તત્ત્વ’ જેવું કશું નહોતું. દરેક ધોરણના એકાદ વર્ગમાં બે-પાંચ છોકરીઓ હોય તે પિરિયડ શરૂ થાય ત્યારે ‘સાહેબ’ની સાથે જ વર્ગમાં પ્રવેશે ને જેવો પિરિયડ પૂરો થાય કે આખો રસાલો. ‘સાહેબ’ની સાથે જ વિદાય લે. વચગાળાના સમયમાં આ બાલિકાઓ એમના માટેના ‘ગર્લ્સ’માં બેસે. મારી શેરીની અમારી ઉમરની છોકરીઓ જોડે અમે છોકરાઓ કોઈ સંકોચ વગર હળતા-ભળતા. પણ આ અંગ્રેજી નિશાળમાં ક્યારેય કોઈ બાલિકા જોડે કશી વાત કરી હોય એવું યાદ નથી.

શિક્ષા કરવાની બાબતમાં આ ‘અંગ્રેજી’ નિશાળના શિક્ષકોએ ‘ગુજરાતી’ નિશાળના શિક્ષકોનું અનુસંધાન જાળવી રાખ્યું હતું. અલબત્ત, શિક્ષાના પ્રકાર અને પ્રમાણમાં સારું એવું વૈવિધ્ય હતું. શારીરિક શિક્ષાનું પ્રમાણ ઉત્તરોત્તર ઘટતું ગયું હતું. ગુજરાતી નિશાળમાં શારીરિક શિક્ષા કરવાની બાબતમાં તમામ શિક્ષકો સમાન પ્રકૃતિ ને પ્રવૃત્તિવાળા હતા. જ્યારે અંગ્રેજી નિશાળમાં બિલકુલ શિક્ષા ન કરે એવા શિક્ષકો પણ હતા. કેટલાક શિક્ષકો શિક્ષા કરવાની બાબતમાં એકદમ મૌલિકતા દાખવતા. અમારા એક શિક્ષક ગુનેગાર વિદ્યાર્થીને ચાલુ વર્ગ ભીંત સામે જોઈને ઊભા રહેવાની શિક્ષા ફરમાવતા. બધા વિદ્યાર્થીઓની હાજરમાં પાંત્રીસ મિનિટ સુધી ભીંત સામે જોઈને ઊભાં રહેવાનું દેખાય છે એટલું સહેલું નથી એ હું મારા આવા એક-બે અનુભવ પરથી કહી શકું તેમ છું. અમારા એક શિક્ષક ગુનેગાર વિદ્યાર્થીને શાળાના મેદાનમાં આવેલા ઝાડ નીચે અદબ વાળીને ઊભાં રહેવાની શિક્ષા કરતા. થોડો તડકો-થોડો છાંયો એવી સ્થિતિમાં પાંત્રીસ મિનિટ ઊભાં રહેવાનું. કાકાસાહેબ જેવા વિદ્યાર્થીઓમાં આ કારણે વૃક્ષપ્રેમ કેળવાઈ શકે, પણ આ બાબતમાં અમે સૌ ભત્રીજાસાહેબ હતા ! મને પણ આવું ‘મધ્યાહનનું કાવ્ય’ માણવાની તેમજ ‘થોડો તડકો થોડો છાંયો’ એનું નામ જ જીવન — એવું તત્ત્વજ્ઞાન ઝીલવાની તક એકાદ-બે વાર મળેલી. શિક્ષા ખમવી પડે એવું તોફાન કરવાની મારામાં બહુ ક્ષમતા જ નહોતી, પણ કોઈ વાર જોડીદારની પ્રેરણા કામ કરી જતી.

અલબત્ત, શિક્ષા કરવાની બાબતમાં આ શિક્ષકોને કોઈ વહાલું-દવલું નહોતું. ઊંચ-નીચ, ગરીબ-અમીર જેવા કોઈ ભેદ નહોતા અને સૌથી મોટી વાત તો આ સૌ શિક્ષકો અત્યંત પ્રેમાળ હતા. હૃદયથી વિદ્યાર્થીનું ભલું ઇચ્છતા.

થર્ડ સ્ટાન્ડર્ડ સુધી મારું ભણવાનું બરાબર ચાલ્યું. ગણિત અને ગુજરાતીમાં તો હું વર્ગમાં પ્રથમ હરોળનો વિદ્યાર્થી ગણાતો. થર્ડ સ્ટાન્ડર્ડથી અંગ્રેજીનું શિક્ષણ મળવાનું શરૂ થયું. અંગ્રેજી શીખવામાં પણ મને પહેલેથી જ રસ પડી ગયો. પણ થર્ડ સ્ટાન્ડર્ડ પછી મારો અભ્યાસ લથડ્યો. મિડલ સ્કૂલમાં ફર્સ્ટ, સેકન્ડ, થર્ડ એમ ધોરણ ગણાતા પણ પછી ફોર્થ, ફિફ્થ, સિક્સ્થ કહેવાનું બંધ થતું ને ૪th, ૫th, ૬th અથવા ગુજરાતીમાં આઠમું-નવમું-દસમું એમ કહેવાવાનું શરૂ થતું. આઠમા ધોરણમાં મેં બે-ત્રણ મિત્રો સાથે વર્ગની બહાર રહેવાનો આનંદ સારી પેઠે લૂંટ્યો. વર્ગશિક્ષકનો પહેલો પિરિયડ બરાબર ભરવાનો — હાજરી પુરાવવાની ને પછી છૂ... વળી રિસેસ પછી ચેઇન્જ ખાતર એકાદ પિરિયડ ભરવાનો પછી — પાછો મુક્ત વિહાર ! વળી, છેલ્લા પિરિયડમાં અચૂક દેખો દેવાનો ! આને પરિણામે દર વર્ષે આગળના ક્રમાંકે પ્રથમ વર્ગમાં પાસ થનારો હું આઠમા ધોરણમાં માંડમાંડ પાસ થયો ! આમ જ ચાલ્યું હોત તો મારું શું થાત એની કલ્પના કરતાં પણ ઘૂજ જવાય છે, પણ, નવમા ધોરણમાં સોમાણીસાહેબે મારો ઉદ્ધાર કર્યો. સોમાણીસાહેબ નવમા ધોરણમાં મારા વર્ગશિક્ષક. સોમાણીસાહેબ કદી કોઈ વિદ્યાર્થીને શારીરિક શિક્ષા ન કરતા પણ શિસ્તના ખૂબ આગ્રહી. એમના વર્ગમાં કોઈથી ચૂંકે ચાં ન થાય. એમનું વ્યક્તિત્વ પણ ખૂબ પ્રભાવશાળી. સોમાણીસાહેબ જેવા કડક એવા જ પ્રેમાળ ! નવમા ધોરણના પ્રારંભના એ દિવસો — હજુ અમારો મુક્તવિહાર શરૂ નહોતો થયો. એ વખતે એક દિવસ હું વર્ગમાં બેઠો હતો ને ચાલુ પિરિયડે સોમાણીસાહેબનું તેડું આવ્યું : ‘સાહેબ ઓફિસમાં બોલાવે છે’ પટાવાળાબંધુએ તો આટલું જ કહ્યું હતું, પણ મને ‘મુજરિમ હાજિર હો’ એવુંય સંભળાયું ! ગભરાતો-ગભરાતો હું ઓફિસમાં ગયો. ઓફિસમાં સોમાણીસાહેબ એકલા જ હતા. હું વિશેષ ગભરાયો. જેવો હું ઓફિસમાં પ્રવેશ્યો કે સાહેબ ખુરશીમાંથી ઊભા થયા. હું ‘ન યવૌ, ન તસ્થૌ’ની જેમ એમ જ ઊભો રહી ગયો. સાહેબ મારી પાસે આવ્યા. મારા ખભે હાથ મૂક્યો. મેં એમની સામે જોયું. સાહેબના ચહેરા પરની વેદના હું વાંચી શક્યો — કહો કે માત્ર આંખમાં આંસુ આવવાં જ બાકી હતાં. સાહેબે કહ્યું, ‘બોરીસાગર, જેની સાથે તું વર્ગ બહાર રખડે છે એ તો બેય વેપારીના દીકરા છે. નહિ ભણે તો બાપના ધંધામાં લાગી જશે, પણ તારા બાપુજી પ્રાથમિક શાળાના માસ્તર છે. તું નહિ ભણ તો શું કરીશ ?’ સાહેબના પ્રત્યેક શબ્દમાં વિદ્યાર્થી માટેનો પ્રેમ છલકતો હતો ને વિદ્યાર્થીનું અહિત થતું જોઈ ન શકાવાથી થતી વેદના ટપકતી હતી. હું રડી પડ્યો. પછી સાહેબ એટલું જ બોલ્યા, ‘જા, બરાબર ભણ !’ સાહેબનું વાક્ય રામબાણની જેમ મને વીંધી ગયું. એ દિવસથી બસ અભ્યાસ જ મારા જીવનનું મુખ્ય લક્ષ્ય બની ગયું. સોમાણીસાહેબે તે પછી મને કંઈ કહ્યું નહિ, પણ મને બરાબર ભણતો જોઈ, વર્ગમાં ફટફટ જવાબ દેતો જોઈ એમને જે ખુશી થતી એ હું જોઈ શકતો. વિધિનું નિર્માણ કેવું હોય છે ! નવમા ધોરણના બીજા સત્રમાં દિવાળી પછી શાળા ખૂલી ને સમાચાર મળ્યા કે સોમાણીસાહેબનું અવસાન થયું છે ! હરસના સામાન્ય ગણાય એવા ઓપરેશનમાં સાહેબનું અકાળ અવસાન થયું.

નવમા ધોરણમાં જ એક બીજો ચમત્કાર બન્યો. અમારું કુટુંબ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ કુટુંબ. દાદા મરજાદી, પરદાદા મરજાદી — બા-બાપુજી પણ વૈષ્ણવ સંપ્રદાય ચુસ્તપણે પાળે. બામાં

માનવતાવાદી અભિગમ ઘણો. 'જીવ સૌના સરખા' એમ કહે એટલું જ નહિ, સૌ સાથે સમાન ભાવથી વર્તે. પણ પરંપરાગત રીતે અસ્પૃશ્યતા પાળે ! નવમા ધોરણમાં દલિત વર્ગના વિદ્યાર્થી સાથે એક બાંકડે બેસીને હું ભણું છું એ બાએ જાણ્યું કે બાનો હુકમ છૂટ્યો : 'નિશાળેથી આવીને ફળિયામાં જ રોજ ના'વાનું પછી જ ઘરમાં આવવાનું !' રોજ ના'વાનું (ને નવડાવવાનું પણ) અઘરું બને, એટલે પછી પવિત્રીકરણની પ્રક્રિયાનું સંક્ષિપ્ત રૂપ અમલી બન્યું. નિશાળેથી આવીને હું ફળિયામાં ઊભો રહું ને બા પાણીની છાંટ નાખે. બાની આજ્ઞા જ નહિ - એમની ઈચ્છા પણ મારે માટે 'શિરસા વંદ' એટલે આ બધું થોડો વખત એમ જ ચાલ્યું. પણ નવમા ધોરણમાં હિન્દીના પાઠ્યપુસ્તકમાં મુન્શી પ્રેમચંદની વાર્તા 'ઠાકુર કા કુઆં' ભણવામાં આવી. દલિત જોખુ બીમાર છે; સખત તરસ લાગી છે; દલિતવાસના કૂવામાં ઢોર પડીને મરી ગયું છે; એવું પાણી પાતાં એની પત્ની ગંગીનો જીવ ચાલતો નથી; 'ઠાકુર કા કુઆં'નું પાણી ચોખ્ખું છે - પણ એ લાવવું કેવી રીતે ? જોખુ પાણી વગર ટળવળે છે. મધરાતે ગંગી 'ઠાકુર કા કુઆં'નું પાણી ચોરવા નીકળે છે. કૂવા સુધી પહોંચે છેય ખરી - ઘડો કૂવામાં નાખે છે - ઘડાનો બૂડબૂડ અવાજ મધરાતે જાગેલા ઠાકુર સાંભળે છે ને પૂછે છે : 'કૌન હૈ ?' - ને જીવ લઈ ગંગી ભાગે છે - ઘેર આવીને જુએ છે તો જોખુ ગંદા પાણીનો લોટો મોઢે માંડી રહ્યો છે...' આ વાર્તા ચોંટી ગઈ મનમાં... એવી ચોંટી ગઈ કે આજે સત્તાવન વરસ... કેટલાં ? સત્તાવન વરસ થઈ ગયાં એ ભણ્યે ને વાંચ્યે - પણ એ વાર્તા મનમાં એવી ને એવી ચોંટેલી છે. મધરાતે પાણી ચોરવા નીકળેલી ગંગીના હૃદયનો ફફડાટ મારા હૃદયમાં તો એ પછી કદી શમ્યો જ નથી ! બાને કહી દીધું 'હું નાહીશ પણ નહીં ને છાંટ પણ નહીં લઉં' - બાને વાર્તા ગુજરાતીમાં કહી સંભળાવી. બા પણ રડી પડ્યાં - મારા પવિત્રીકરણનો આગ્રહ જતો કર્યો.

નવમા ધોરણનું વર્ષ અનેક રીતે મારા જીવનના ઘડતરનું વર્ષ બની રહ્યું. આ વર્ષમાં મારો વાચનરસ પુનઃ જાગ્રત થયો. બીજા-ત્રીજા ધોરણથી ગુજરાતીનું પાઠ્યપુસ્તક વારંવાર વાંચ્યા કરવાની ટેવ પડી હતી. એના એ પાઠો વાંચતાં હું કંટાળતો નહિ. બાને પણ બધા પાઠો વાંચી સંભળાવતો. કવિતાઓ રાગડા તાણીને સંભળાવતો. બા રસથી સાંભળતાં એટલે થોડો વખત તો હું બહુ સારું ગાઉં છું એવા વહેમમાં પણ રહેલો. સાતમા ધોરણમાં હતો ત્યારે પહેલી વાર મોટાભાઈ હિમ્મતભાઈ સાથે કુંડલાની જાહેર લાઈબ્રેરીમાં જવાનું થયું. હું તો આભો જ બની ગયો ! કેટકેટલાં છાપાં - સામયિકો ('સામયિક' શબ્દ તો બહુ મોડેથી જાણ્યો), કબાટોનાં કબાટો ભરીને પુસ્તકો અને પાછું આ બધું મફતમાં વાંચવા મળે એ જાણીને તો મારા આશ્ચર્યનો પાર નહોતો રહ્યો. એ દિવસથી લાઈબ્રેરીમાં નિયમિત જતો થયો... પણ પાછું આઠમું ધોરણ અંધકારમાં ગયું. તે પછી નવમા ધોરણમાં ફરી વાચન તરફ વળ્યો... નવ ને દસ... બે ધોરણમાં અકરાંતિયાની જેમ સામયિકો ને પુસ્તકો વાંચ્યાં.

નવમા ધોરણમાં હતો ત્યારે રવીન્દ્રનાથનું નાટક 'ડાકઘર' શાળામાં ભજવાયું. મેં અમલનું પાત્ર ભજવ્યું. મારી ઉંમર અમલના પાત્ર માટે બરાબર હતી. પણ કવિવરનો અમલ તો કેવો દેખાવડો હોય ! ત્રેસના ગમે તેટલા માર્ફ્સ ઉમેરવામાં આવે તોય ચહેરેમહોરે હું અમલના પાત્રમાં સહેજે ફિટ થાઉં તેમ નહોતો ! બીજા દેખાવડા છોકરા હતા - પાત્ર લેવા તૈયાર પણ હતા.

પણ એમાંના કોઈ સંવાદ સરખી રીતે બોલી શકતા નહોતા. અમલનો આટલો લાંબો 'પાઠ' મારા સિવાય કોઈ છોકરો યાદ રાખી શકે તેમ નહોતો. આખરે કચવાતે જીવે સાહેબે મને અમલનું પાત્ર સોંપ્યું - પણ મેં એટલી સરસ રીતે ભજવી બતાવ્યું કે બધા જ સાહેબો રાજીરાજી ! અમલના પાત્રનો અમલ બહુ વખત સુધી ટક્યો - સાવ તો કદી ઊતર્યો જ નહીં ! અમલને ભાઈ ગણતી બહેનનું પાત્ર એકસાથે બે બહેનોને મળેલું. એક બહેન હતાં અમારા આચાર્ય નંદલાલભાઈ દવેનાં પુત્રી જ્યોત્સ્નાબહેન ને બીજાં મારા વડીલ મિત્ર દેવીનભાઈ ગાંધીનાં બહેન સરોજબહેન. એક પાત્રમાં બે બહેનો કેમ પસંદ થઈ હશે એની ખબર ન પડી. પણ બે દિવસ ભજવાયેલા એ નાટકમાં એકએક દિવસ બંને બહેનોએ પોતાની ભૂમિકા ભજવેલી. એ વખતે રાસ-ગરબા-ગીતમાં બહેનો ભાગ લેતી, પણ નાટકમાં બહેનો ભાગ લે એ ઘટના શાળાના ઈતિહાસમાં કદાચ પહેલી જ હતી !

દસમા ધોરણમાં મુકુંદભાઈ પંડ્યા અમારા ગુજરાતીના શિક્ષક. શું સરસ ભણાવે ! 'સરસ્વતીચંદ્ર' જેવી ગુજરાતી નવલકથાઓ તો ખરી જ, પણ અંગ્રેજી નવલકથાઓની વાતોની ઉજાણી પણ દિવસોના દિવસો સુધી ચાલે ! લેખક-કવિના વિસ્તૃત પરિચય સાથે પાઠ્યપુસ્તકની ગદ્યપદ્ય કૃતિઓનો આસ્વાદ કરાવે. હું તો રસતરબોળ થઈ જાઉં ! બધા જ વિષયોમાં મને રસ પડતો ને અમારા બધા જ શિક્ષકો ઉત્તમ હતા, પણ ગુજરાતીના પિરિયડની હું કાગડોળે રાહ જોતો. વળી પાછા મુકુંદભાઈ તો લેખક પણ ખરા. એમનાં કાવ્યો-વાર્તાઓ-હાસ્યલેખો ગુજરાતીનાં તે સમયનાં ઉત્તમ સામયિકોમાં છપાતાં. હું દસમામાં આવ્યો તેના ત્રણેક વરસ પહેલાં એમના હાસ્યલેખોનો સંગ્રહ 'હાસ્યમુકુલ' પ્રસિદ્ધ થયેલો. આ કારણે મને પણ 'લખ-વા' લાગુ પડ્યો. હું પણ મુકુંદભાઈ જેવો લેખક કેમ ન થાઉં ? મારી કૃતિઓ પણ 'અખંડઆનંદ' કે 'વિશ્વવિજ્ઞાન'માં કેમ ન છપાય ? આવા વિચારો ઉદ્ભવ્યા એટલું જ નહિ, જેને હું 'વાર્તા' ગણતો હતો તેવી કૃતિઓ લખવા પણ માંડી ! અલબત્ત, હું જ લેખક ને હું જ એનો એકમેવ વાચક ! સાહેબને બતાવવાની હિંમત ન ચાલે ! કૃતિ છપાવવા માટે શું કરવું પડે તેની કોઈ ગત્તાગમ નહિ એટલે એ વખતના તંત્રીઓ બચી ગયા ! પણ મારી કૃતિઓ ગુજરાતનાં ઉત્તમ સામયિકોમાં છપાઈ રહી છે તેવાં સપનાં બહુ આવતાં ! કૃતિ છપાવવાનો વિચાર તો 'લખ-વા' લાગુ પડ્યો તે પહેલાં આવેલો ! અમારા નવમા ધોરણના પાઠ્યપુસ્તકમાં 'રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી'નો પાઠ આવતો - પાઠ્યપુસ્તકની મારી નકલમાં મેં 'રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી'ની જગ્યાએ પેનથી 'રતિલાલ મોહનલાલ બોરીસાગર' કરીને મારું નામ અમર કરવા પ્રયત્ન કરેલો એ મને બરાબર યાદ છે ! દસમાના વરસમાં છપાવવા માટે મોકલેલી મારી પહેલી કૃતિ 'સમાજજાગરે ?' અગિયારમા ધોરણમાં આવ્યો ત્યારે 'મહિલા જગત'માં છપાઈ ! એ વખતે જગ જીતી ગયાનો હરખ થયેલો !

- પણ અગિયારમા ધોરણમાં આવ્યો ને બધું જ સમેટાઈ ગયું ! અગિયારમું ધોરણ એટલે એસ.એસ.સી.નું વરસ ! ઈ.સ. ૧૯૫૧ સુધી વપરાતો રહેલો 'મેટ્રિક' શબ્દ પણ ચલણમાંથી સાવ નાબૂદ નહોતો થયો. એસ.એસ.સી.ની વૈતરણી પહેલા વરસે તરી જવાનું બહુ મુશ્કેલ ગણાતું હતું એ સમયે. એટલે એસ.એસ.સી.ના વરસમાં ભણવા સિવાયની તમામ

પ્રવૃત્તિઓ મેં સ્વેચ્છાએ સંકેલી લીધી. વ્યાયામ મંદિરે જવાનું બંધ, લાઇબ્રેરીમાં જવાનું બંધ – એ વરસે શાળા ખૂલવાના પહેલા દિવસથી માંડી પરીક્ષાના છેલ્લા દિવસ સુધી બસ વાંચ્યાં જ કર્યું ! એ વરસે દિવાળી કે નવું વરસ જાણે આવ્યાં જ નહિ ! કેવેન્ડરનાં બધાં પાનાં સરખાં – રાત-દિવસેય સરખાં ! ગોખણપટ્ટી જિંદાબાદ ! પદાર્થવિજ્ઞાનનાં સૂત્રો કડકડાટ મોઢે – ભૂમિતિના ૭૮ પ્રમેયો એક કલાકમાં કડકડાટ બોલી જાઉં એવાં કંઠસ્થ ! સંસ્કૃતની, મારા જેવા જ દુર્બળ દેહવાળી, નાની ચોપડીનો ગુજરાતી અનુવાદ, ચોપડી બિલકુલ ઉઘાડ્યા વગર પહેલા પાનાથી છેલ્લા પાના સુધી બોલી જતો. આ પછી પણ... પહેલા વરસે પાસ થવાશે કે નહિ તેની ચિંતા પરિણામ આવ્યું ત્યાં સુધી (આમ તો પરિણામ આવ્યા પછી પણ ઘણા દિવસ સુધી) રહી !

પ્રિલિમિનરી પરીક્ષામાં ઊંચા ગુણાંક સાથે પાસ થયો. એ વખતે અંગ્રેજી-ગુજરાતી ફરજિયાત હતો. – આ બે વિષય સહિત સાત વિષયોમાં પાસ થવાનું હતું. મારા નાપાસ થવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો – અને તોય ભૂમિતિના પેપરમાં પ્રમેયો યાદ ન આવ્યાં તો ? ‘વિજ્ઞાનનાં સૂત્રોનું અણીના સમયે બાષ્પીભવન થઈ ગયું તો ?’ – આ અને આવા અનેક પ્રશ્નોની સત્તામણી શરૂ થઈ એટલે મેં નવ વિષયો રાખ્યા ! વાંચવામાં જાણે જાનની બાજી લગાવી દીધી ! પરોઢિયે ચાર વાગે ઊઠીને મજૂરીએ લાગી જાઉં તે રાતના દસ સુધી ! આ અઢાર કલાકમાંથી ૧૫ કલાક મારો વાચનયજ્ઞ ચાલતો ! ઘરમાં હાહાકાર થઈ ગયો. આ છોકરો માંદો પડી જશે એવી બીક બાના મનમાં ઘર કરી ગઈ. ઘરમાં સૌથી નાનો હતો એટલે વી.આઈ.પી. તો હતો જ, પણ મારા તપને કારણે વી.વી.આઈ.પી. બની ગયો ! અત્યાર સુધી ચા પીવાની મનાઈ ફરમાવનાર બા પોતે પરોઢિયે ઊઠીને ચા બનાવે ને મને તથા મારી સાથે મારા જેટલી જ મજૂરી કરતા મારા મિત્ર બકુલ-(હવે સ્વ. બકુલ)ને ચા પાય. બકુલનું ઘર મારા ઘરને અડીને જ. એના ઘરમાંથી દોરડું ખેંચીને અમારે માટે વીજળીનાં અજવાળાં પાથરવામાં આવ્યાં. વીજળીના અજવાળામાંય આંખે અંધારાં આવી જાય એવા પરિશ્રમ પછી પણ પેલો ‘નાપાસ’નો ભય તો કેડો ન મૂકે ! એમાં અમારે ઘેર દર વરસે આવતા ફેમિલી જ્યોતિષી પધાર્યાં ને મારે માટે કાળવાણી ઉચ્ચારી : ‘આ છોકરો નાપાસ થશે !’ મારા માથે જ નહિ, આખા ઘર માથે આભ તૂટી પડ્યું ! હું તો સાવ હતપ્રભ ! ‘ડિપ્રેશન’ શબ્દ ત્યારે સાંભળ્યો નહોતો – પણ હું ખરે જ હતાશ થઈ ગયો ! વાંચવાનું બંધ કરી દીધું – બધું જ જાણે ખલાસ થઈ ગયું... વિચારશક્તિ સાવ કુંઠિત થઈ ગઈ. બા એકદમ ગભરાઈ ગયાં. મારા મોટાભાઈ હિમ્મતભાઈ એ વખતે તારની ટ્રેનિંગમાં અમદાવાદ હતા. બાપુજીએ પત્ર લખ્યો. રજા ન મળી એટલે ભાઈ આવી તો ન શક્યા – પણ એમનો અદ્ભુત પત્ર આવ્યો. આ પત્રે સંજીવનીનું કામ કર્યું. પત્રની વીગતો તો ભૂલી ગયો છું પણ એક વાત યાદ રહી ગઈ છે, ‘તું નહિ વાંચે ને પરીક્ષા નહિ આપે તો જોશીમહારાજ આજે જ સાચા પડી ગયા ગણાય. એના કરતાં ત્રણ મહિના બાકી છે તો બધું ભૂલીને લાગી પડ ને ! ઈશ્વર બધું સારું કરશે.’ આ શબ્દોની જાદુઈ અસર થઈ. ફરી હથિયાર ઉપાડ્યાં. અગાઉનું ઝનૂન તો પાછું ન આવ્યું પણ પુરુષાર્થમાં પછી પાછી પાની ન કરી. એ વખતે સાવરકુંડલામાં તો પરીક્ષાનું કેન્દ્ર નહોતું. રાજકોટ જઈને પરીક્ષા આપી. આલ્ફેડ હાઈસ્કૂલમાં મારો નંબર આવ્યો.

જે શાળામાં ગાંધીજી ભણ્યા હતા એ શાળામાં એસ.એસ.સી.ની પરીક્ષા આપવાનું સદ્ભાગ્ય મને મળ્યું, પણ પેલી કાળવાણીનો ઓથાર એવો હતો કે એ રોમાંચ હું અનુભવી શક્યો નહિ !

પરીક્ષા પૂરી થઈ... પણ પરિણામ સુધી જીવ અધ્ધર રહ્યો. એ સમયે છાપાં દ્વારા પરિણામ જાણવા મળતું. પાસ થયેલા વિદ્યાર્થીઓના નંબરો છાપાંમાં છપાતા. પરિણામની આગલી રાત્રે આખી રાત પડખાં ઘરસ્યાં – જે થોડીઘણી ઊંઘ આવી એમાં સપનાં...સપનાં...સપનાં... કેવાં સપનાં ! અમુક-તમુક પેપર દેવા ગયો ત્યારે તો પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ... મારાં ઉત્તરપત્રોની સપ્લિમેન્ટરીઓ છૂટી પડી ગઈ... મારા ઉત્તરપત્ર પર શાહીનો ખડિયો ઢળી ગયો... વગેરે વગેરે વગેરે...

પરિણામની સવારે મિત્રો સાથે સ્ટેશને પહોંચી ગયો. ટ્રેન આઠ વાગ્યે આવતી હતી. – ભાગ્યે જ સમયસર આવતી તોપણ અમે કેટલાક મિત્રો તો સવારે સાત વાગ્યે સ્ટેશને પહોંચી ગયા. દૂરથી ટ્રેન આવતી દેખાઈ... ટ્રેનના છૂકછૂકની સાથે હૃદયનું ધક્કધક્ક પણ સંભળાવા લાગ્યું... ટ્રેન ઊભી રહી (હૃદય ઊભું ન રહી ગયું તે સારું થયું !) છાપાંનાં પાર્સલો ઊતર્યાં. અમે છાપાવાળા બંધુ પર ઝળૂંબી રહ્યા. દરેકે પોતાનું સ્પેશિયલ છાપું ખરીદ્યું. કેટલાકે તો બે છાપાં ખરીદ્યાં – એકમાં નંબર ભૂલથી ન છપાયો હોય ને બીજા છાપામાં કદાચ છપાયો હોય એવી આશાએ ! મારે માટે તો એક છાપું ખરીદવાની જોગવાઈ માંડ થયેલી એટલે બીજું છાપું ખરીદવાનો પ્રશ્ન નહોતો. છાપું હાથમાં લેતી વખતની ધ્રુજારી અત્યારે લખતી વખતે પણ બરાબર અનુભવી શકું છું. એ વખતે સાવરકુંડલાના રેલવે-સ્ટેશન પાસે હું જે જગ્યાએ ઊભો હતો એ જગ્યાએ કોઈ સ્મારક ઊભું કરવામાં નથી આવ્યું તોય એ જગ્યા આજે બતાવી શકું ! છાપામાં જોયું તો નંબરો જ નંબરો ! પણ નવાઈની વાત એ હતી કે નંબરો ઊંધા દેખાતા હતા ! એક મિત્રે ધ્યાન દોર્યું કે છાપું ઊંધું પકડ્યું છે ! છાપું સવળું કરી નંબરો જોવા માંડ્યા. હૃદય તો કેવું ધક્કધક્ક થાય ! આખરે ૨૫૭૭૧ નંબર મળ્યો! (એસ.એસ.સી.થી એમ.એ. સુધી આપેલી પરીક્ષાઓમાં માત્ર આ એક જ નંબર આજે પણ યાદ છે!) કેવો આનંદ થયો! એવરેસ્ટ પર પગ મૂક્યો ત્યારે તેનસિંગને થયો હશે, ચંદ્ર પર પગ મૂક્યો ત્યારે આર્મસ્ટ્રોંગને થયો હશે તેવો – કદાચ તેથી પણ વધુ! (આ બંને ઘટનાઓ ત્યારે બની નહોતી પણ એ આનંદને આજેતો એ રીતે જ વર્ણવી શકાય !)

મારી સાથે મારા જેટલી જ મજૂરી કરનાર મિત્ર બકુલ પણ પાસ થઈ ગયો. બંને કુટુંબમાં આનંદ છવાઈ ગયો. એ સમયે મહારાષ્ટ્ર-ગુજરાત-સૌરાષ્ટ્ર-કચ્છ માટેનું પુણેમાં એક જ બોર્ડ હતું. બોર્ડમાં ૭૨-૭૫ ટકા માર્ક્સ મેળવનાર વિદ્યાર્થીઓ બોર્ડમાં પહેલા દસમાં આવતા. એ વખતે હું ૬૩ ટકા માર્ક્સ પાસ થયો.

આ રીતે સાત વર્ષનો મારો હાઈસ્કૂલકાળ પૂરો થયો... સંસ્કૃતમાં એક શ્લોક છે કે સમુદ્રનું એક મોજું જાય કે તરત જ બીજું મોજું આવે છે એમ જીવનમાં એક દુઃખ જાય કે બીજું આવે છે. એસ.એસ.સી.ની વૈતરણી તો તરી ગયા, પણ હવે શું ? કોલેજમાં જવું કે નોકરીએ લાગી જવું ? કોલેજમાં જવું હોય તો કઈ લાઈન લેવી ? આર્ટ્સ, કોમર્સ કે સાયન્સ ? – આ ને આવા અનેક પ્રશ્નો મોં ફાડીને સામે ઊભા રહ્યા. પણ એક મહત્ત્વના પડાવે પહોંચી ગયો એના આનંદનો નશો તો દિવસો સુધી રહ્યો !

‘મહોરાં’ પાછળની દુનિયા | નવનીત જાની

[‘મહોરાં’ (વાર્તાસંગ્રહ) : જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ, પ્ર. લેખક પોતે, ૯ ન્યૂ સૂર્યનારાયણ સોસાયટી ભા. ૧, રનાપાર્ક, અમદાવાદ, જાન્યુ. ૨૦૦૮, પૃ. ૪૮, કિં. રૂ. ૯૫/-]

જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટનો પ્રથમ વાર્તાસંગ્રહ ‘મહોરાં’ વાર્તાશ્રેણી અને ચિત્રશ્રેણીનું સંયુક્ત સંકલન છે. આ સંગ્રહમાં આપેલાં ૩૭ જેટલાં ચિત્રો અને પાંચ વાર્તાઓ (‘મહોરાં’, ‘અનટાઇટલ્સ’, ‘બ્રાંતિ’, ‘સુંદરીલોકમાં’ અને ‘નગરચર્યા’) વસ્તુલક્ષી સાતત્ય અને પરસ્પરાવલંબન ધરાવે છે.

‘મહોરાં’ની પાંચેય વાર્તાઓમાં વાંદરાભાઈ નાયક રૂપે છે. પણ એ કોઈ ‘સામાન્ય’ વાંદરો નથી. આ વાર્તાઓ હિતોપદેશ, ઈસપની બોધકથાઓ કે પંચતંત્રની યાદ જરૂર અપાવે છે; પરંતુ કથાવસ્તુ અને વસ્તુનિરૂપણની દૃષ્ટિએ નોખી તરી આવે છે. વાંદરાભાઈ માનવરીતિને અનુસરનાર એવું ચરિત્ર છે જે વાર્તાકારની કથનપ્રયુક્તિને વજ્રદાર રહેવાનો પ્રયાસ કરે છે.

વાર્તાસંગ્રહની પ્રસ્તાવના (જિજ્ઞેશકૃત ‘મહોરાં’ વિશે)માં સુમન શાહ કહે છે તેમ, કથક મોટે ભાગે બધું ‘કહે’ છે, જ્યારે વાંદરાભાઈ ઘણુંબધું ‘કરે’ છે. વાચકે વિચારવું એ રહે કે વાંદરાભાઈ વિશે કહેવાયેલું જે કંઈ છે તે કથક વિશે જ છે, કે કેમ ? અથવા ઊલટું, વાંદરાભાઈ જે કંઈ કરે છે તે, વાસ્તવમાં કથકે કરવાનું તો નથી કરતાને... (પૃ. ૩)

કથકનાં વાણી, વ્યવહાર અને વર્તનનું ત્રેવડું સૂત્ર સંભાળતા વાંદરાભાઈ માનવમનને વ્યક્ત કરનાર બની રહે છે. કહેણી અને કરણીમાં જેટલું મહત્ત્વ વ્યક્તિચિત્રનું નથી એટલું ભાવાભિવ્યક્તિનું છે. માનવમન ભાવવિશ્વની અનેક ગલીઓમાં આવનજાવન કરતું રહે છે. મન મર્કટ સમું છે એ કહેણી પ્રચલિત છે. સર્જકે અહીં મનના મર્કટપણા પર પોતાની દૃષ્ટિ ઠેરવી છે.

‘મહોરાં’ વાર્તામાં કથકને અલગ અલગ મહોરાં બનાવી આપી, એનાં અસલ મહોરાંને વાંદરાભાઈ ક્યાંય ફંગોળી દે છે. કથક જ સામે ચાલીને વાંદરાભાઈની મદદ લેતો આવ્યો છે. કથક પોતે કબૂલે છે કે, ‘વાંદરાભાઈની આ આવડતનો આપણે ભરપૂર લાભ ઉઠાવ્યો.’ આ લાભ ઉઠાવવાની વૃત્તિથી સ્વત્વ ખોઈ બેઠેલા કથકને થાય છે કે ‘લાખો મહોરાંમાં મારો સાચો ચહેરો ક્યાં ?’ ખાલી ધડ લઈને ફરતાં માનવોનો દુનિયામાં તોટો નથી. માનવે અનેક પ્રાપ્તિ કરી છે એની પાછળનું પરિશ્રમી બળ ‘મહોરાં’ તો નથીને ? આ વાર્તામાં કથનની રસાળતા અને વાર્તા અંતે કોબી – અરીસાની પ્રયુક્તિ ધ્યાનપાત્ર બની રહે છે.

(અનટાઇટલ્સ)નો પરિવેશ ઇન્દ્રોડા પાર્ક છે. વાર્તાકથકના અતીત અને વર્તમાનને લક્ષ્ય કરતી વાર્તા, વાર્તાકથક અને એની પ્રિયતમા વચ્ચેના પ્રણયની વિફલતા પડછે પ્રકૃતિના અવનવા રંગો દર્શાવે છે. વાર્તાકારે આ વાર્તામાં પ્રકૃતિની સ્થૂળતાને ઓગાળવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. સ્થળરૂપાન્તરણ સાથે કાળરૂપાન્તરણ ‘આજ’ અને ‘ગઈ કાલો’નું એકબીજા પર થતું આરોપણ વાર્તાની આસ્વાદ્ય શૈલી-વસ છે.

‘બ્રાંતિ’ના કથકને વાંદરાભાઈ સાથેના વ્યવહારો હંમેશાં ઉપકારક થઈ પડે છે. વાંદરાભાઈ કથકનાં બધાં કામ કરી આપે છે. કથક ઉલ્લાસને આ બધું ગમે છે પણ જ્યારે વાંદરાભાઈ એની પ્રિયતમા મીનાક્ષીને પણ જૂંટવી જાય છે, ત્યારે ઉલ્લાસને થાય છે કે પોતાની ઉપેક્ષા માટેનો પોતે જ તપ્તો તૈયાર કર્યો છે. સત્તાકેન્દ્રી માનવવૃત્તિનો જિજ્ઞેશ ઉપહાસ કર્યો છે. બ્રાંતિમય વ્યવહારોને પોતાના જ વ્યવહારો રૂપે જોવા એ ઉલ્લાસની આદત છે. અને આ આદત જ એને સત્તાના – વાંદરાભાઈની સત્તાના કોચલામાં પૂરતી જાય છે. અહીં ‘હું’પણાની બ્રાંતિ અને એમાંથી છૂટવાની નાયકની છટપટાહટ વાર્તાનો આસ્વાદ્ય અંશ છે.

‘સુંદરીલોક’માં અને ‘નગરચર્યા’માં વાંદરાભાઈની ‘શક્તિમાન’ ઈમેજનાં દર્શન થયા છે. આ બંને વાર્તાઓમાં ફેન્ટસીનો કસ કાઢવા મિશે વાંદરાભાઈનાં એકદમ જુદાં જ રૂપોનાં દર્શન થાય છે. આ બંને વાર્તાઓ (બીજી વાર્તાઓમાં પણ) વાંદરાભાઈના વર્તનવ્યવહારોનું અતિશયોક્તિભર્યું નિરૂપણ જરૂર થયું છે પણ ‘વાંદરાભાઈ’ એવી ઝાંખાને બાજુ પર મૂકી આ વાર્તાઓ જોવાની હોઈ એમનું કશું ગેરવર્તેક નથી જણાતું. જગતભરની સુંદરીઓ જેમની એક ઝલક પામવા ઉત્સુક છે એવા વાંદરાભાઈ હાઈપ્રોફાઇલ પર્સનાલિટીનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

‘નગરચર્યા’માં વાંદરાભાઈ મહારાજશ્રીની ભૂમિકા લઈને સામે આવે છે. છકડો લઈને નીકળેલા વાંદરાભાઈ જોતજોતામાં માણસોના રસાલાથી ઘેરાયેલા, સૂર્ય શી કાંતિવાળા, હીરા-પોખરાજ મહેલો મુગટ ધારણ કરેલા મહારાજશ્રી બની જાય છે ! એ ત્રિલોકની નગરચર્યાએ નીકળ્યા છે. અને પ્રકૃતિનાં તમામ તત્ત્વો એમની તહેનાતમાં ઊભાં છે. એનું વર્ણન ઘણું આસ્વાદ્ય છે.

‘શરણે આવેલા ખંડિયા રાજા જેવા પર્વતો દૂર દૂર સુધી પડ્યા’તા, ‘જય હો’ કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરતા. રાજાજીની કૃપાદૃષ્ટિ ધુમ્મસ થઈને વીંટળાઈ વળી એમની ચોપાસ; ‘જાવ, આ વર્ષનો કર વસૂલ તમારો’ ને ‘ધન્ય હો’, ‘ધન્ય હો’ કરતી ટેકરીઓ સાવ પાસે આવી આવીને મહારાજનાં ચરણોમાં આળોટી પડી.” (પૃ. ૩૮)

આ વાર્તાઓની રજૂઆતરીતિ આજની વાર્તાથી ઘણી અલગ પડે છે. રજૂઆતમાં ભાષાની તાજગી અને કલ્પનાવિહારનો ધસમસતો પ્રવાહ આપણને આકર્ષે છે. જેમકે, ‘મહારાજે પાસે જઈ સૂરજના કપાળ પર ઘઅ...સ્સીને અંગૂઠો ફેરવ્યો ને મેશ તો ઊતરી ગઈ. ચમ્મ ચમ્મ કરતું સૂરજનું કપાળ ઝગમગવા લાગ્યું.” (પૃ. ૩૯)

વાર્તાકાર પોતે અસ્થા ચિત્રકાર છે એટલે એની ભાષામાં ચિત્રાત્મકતા હોય એ

સ્વાભાવિક લાગે. પણ મને આ ચિત્રાત્મકતામાં ચિત્રકળાની ચિત્રાત્મકતા નથી ભળાતી એટલી સાહિત્યકળાની ચિત્રાત્મકતા ભળાય છે. એ વર્ણનોમાં ટૂંકાં વાક્યો જેટલી સહજતાથી પ્રયોજ શકે છે એટલી સહજતાથી લોકકહેણીનોય આશ્રય લઈ શકે છે; વાર્તાકારની નિરૂપણરીતિની આ વિશિષ્ટતા છે.

દરેક વાર્તામાં પોતાની આગવી ઓળખ ઉપસાવતા વાંદરાભાઈ મનુષ્યનું પ્રતીક નથી એટલું મનનું પ્રતીક છે. જિજ્ઞેશી વાર્તાનિમિત્તે જે ચિત્રણ કરવા ધાર્યું છે એ મનુષ્યનું નહીં, મનનું છે. એ રીતે જોતાં આ વાર્તાઓ મનનું બાહુલ્ય ધરાવે છે. મનનું વર્ચસ આ વાર્તાઓનું વસ્તુ છે. વાર્તાકારે પ્રયોગશીલતાનો ડંકો વગાડ્યા વિના વાર્તાકર્મ દાખવ્યું છે. જિજ્ઞેશની આ વાર્તાઓ રન-વે ઉપર છે અને એ ઘણી આશા જગાવે છે.

પ્રથમ પુરુષ એકવચનની કથનપદ્ધતિથી લખાયેલી આ પાંચેય વાર્તાઓ અલગ અલગ માનવભાવોનાં ચિત્રોથી સજ્જ છે. વાર્તાને પામવાનો એક અવકાશ આ ચિત્રો દ્વારાય સાંપડે છે. જોકે, વાર્તા પોતે જ અલગ અભિવ્યક્તિનું માધ્યમ હોઈ વ્યંજનાસ્તરે અલગ જ આસ્વાદ્ય જણાસ બની રહેતી હોય છે. ‘મહોરાં’ની વાર્તાઓ એ દષ્ટિએ વાંચવા જેવી ખરી જ.

r

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ ૧ (મધ્યકાળ) ૧૯૯૯ સંપાદકો : જયંત કોઠારી, જયંત ગાડીત,
ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રમણ સોની રૂ. ૪૦૦
ખંડ ૨ (અર્વાચીનકાળ) ૧૯૯૦ સંપાદકો : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા,
રમણ સોની, રમેશ ર. દવે રૂ. ૪૦૦
ખંડ ૩ (પ્રકીર્ણ) ૧૯૯૬ સંપાદકો : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રમેશ ર. દવે અપ્રાપ્ય

આધુનિક સાહિત્ય સંજ્ઞાકોશ (૧૯૯૬)

સંપાદકો : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, પરેશ નાયક, હર્ષવદન ત્રિવેદી રૂ. ૭૦

વિશિષ્ટ સાહિત્ય સંજ્ઞાકોશ (૧૯૯૮)

સંપાદક : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા રૂ. ૩૫

ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તા કોશ (શોધિત-વર્ધિત દ્વિતીય આવૃત્તિ) ૨૦૦૮

સંપાદકો : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, રમેશ ર. દવે રૂ. ૭૫

મધ્યકાલીન કૃતિ સંપાદક : કીર્તિદા શાહ

રૂ. ૨૪૦

ભીલી-ગુજરાતી શબ્દકોશ (૨૦૦૬) સંપાદક : શાંતિલાલ આચાર્ય

રૂ. ૫૫

‘પરબ’ સૂચિ (૨૦૦૭)

સંપાદકો : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ કંદર્પ દેસાઈ, રમેશ ર. દવે રૂ. ૨૬૦

ગુજરાતી લેખિકાસૂચિ (૨૦૦૯) સંપાદક : દીપ્તિ શાહ

રૂ. ૮૦

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ ૧ (રૂ. ૧૪૦) ગ્રંથ ૨ ખંડ ૧ (૨૦૦) ગ્રંથ ૨ ખંડ ૨ (૧૭૦)

ગ્રંથ ૩ (૨૫૦) ગ્રંથ ૪ (૨૨૫) ગ્રંથ ૫ (૧૭૦) ગ્રંથ ૬ (૨૪૦)

છ ગ્રંથોનાં સાત પુસ્તકોના સેટના રૂ. ૧૩૮૫

પ્રાપ્તિસ્થાન

ગ્રંથાગાર

૪૧૬૧

પોસ્ટ બોક્સ ૪૧૬૧ □ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ભવન

‘ટાઇમ્સ’ પાછળ □ નદી-કિનારે □ આશ્રમ માર્ગ

અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ □ ફોન (૦૭૯) ૨૬૫૮૭૪૮, ૨૬૫૮૦૭૨

Email : granthagar@yahoo.com

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : છઠ્ઠીસમું જ્ઞાનસત્ર

સ્થળ : મોડાસા (જિ. સાબરકાંઠા) તા. ૨૪-૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર-૨૦૧૦
યજમાન સંસ્થા : એમ. એલ. ગાંધી હાયર એજ્યુકેશન સોસાયટી, (મોડાસા)
જ્ઞાનસત્ર અધ્યક્ષ : શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા

જ્ઞાનસત્રનો વિગતવાર કાર્યક્રમ

પહેલી બેઠક : તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૦, શુક્રવાર, બપોરના ૨-૩૦થી ૫-૧૫

ઉદ્ઘાટન બેઠક

દીપપ્રાકટ્ય : પૂ. મોરારિબાપુ (મહુવા)
સ્વાગત : ડૉ. એ. એન. શાહ
સ્વાગત સમિતિપ્રમુખ : ડૉ. શ્રીરામ સોની
પરિષદ વહીવટી મંત્રી : રાજેન્દ્ર પટેલ
પ્રાસંગિક : ભોળાભાઈ પટેલ
રઘુવીર ચૌધરી
હેમાક્ષીબહેન રાવ
આશીર્વાચન : પૂ. મોરારિબાપુ
અધ્યક્ષ : ભગવતીકુમાર શર્મા
આભાર : અનિલાબહેન દલાલ
વિરામ-ભોજન
સાંજે ૬.૩૦થી ૮.૦૦

બીજી બેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી ૮.૪૫ પારિતોષિક વિતરણ

સંચાલન : પ્રફુલ્લ રાવલ
અધ્યક્ષ : ભગવતીકુમાર શર્મા

ત્રીજી બેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી ૧૦.૦૦ કાવ્યાસ્વાદ

ઉમાશંકર જોશી કવિતા : પાઠ અને ગાન
પ્રસ્તુતિ : અમર ભટ્ટ અને વૃંદ
અધ્યક્ષ : નીતિન વડગામા

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૧૦, શનિવાર

સવારે ૮.૦૦થી ૮.૦૦ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની કાર્યવાહક

તથા મધ્યસ્થ સમિતિ સંયુક્ત બેઠક

ચોથી બેઠક : ૮.૦૦થી ૧.૦૦

સર્જક વિશેષ : ઉમાશંકર જોશીનું વિવેચન-સંશોધન

અધ્યક્ષ : શિરીષ પંચાલ

શૈલી અને સ્વરૂપ : અશ્વિન દેસાઈ

સંસ્કૃત સાહિત્યની વિવેચના : ભોળાભાઈ પટેલ

મધ્યકાલીન સાહિત્યનું વિવેચન

અને સંશોધન : નરોત્તમ પલાશ

સમકાલીન કવિતા ને

કૃતિનિષ્ઠ વિવેચન : ઉષા ઉપાધ્યાય

સંચાલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

પાંચમી બેઠક : બપોરના ૩.૦૦થી ૬.૦૦

બે વર્ષના સાહિત્યનું સરવૈયું (૨૦૦૮-૨૦૦૯)

અધ્યક્ષ : રતિલાલ બોરીસાગર

કવિતા : અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ

નાટક : કવિત શુક્લ

નવલકથા : રાજેન્દ્રસિંહ ગોહિલ, વિપુલ પુરોહિત

ટૂંકી વાર્તા : પન્ના ત્રિવેદી

નિબંધ : વિનોદ ગાંધી

બાળસાહિત્ય : યશવંત મહેતા

વિવેચન, સંશોધન, સંપાદન : યોગેન્દ્ર પારેખ

અનુવાદ : હેમાંગ દેસાઈ

સંચાલન : નીતિન વડગામા

રાત્રિબેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી યજમાન સંસ્થા આયોજિત કાર્યક્રમ

તા. ૨૬-૧૨-૧૦, રવિવાર

છઠ્ઠી બેઠક : સવારે ૮.૦૦થી ૧૦.૧૫

સાહિત્યસ્વરૂપ : ટૂંકી વાર્તા - છેલ્લા ત્રણ દાયકાની ટૂંકી વાર્તાની ઉપલબ્ધિ

અધ્યક્ષ : શરીફા વીજળીવાળા

કાલ અને આજ : મણિલાલ હ. પટેલ

સ્વરૂપ : અજય રાવલ

પ્રવાહ : દર્શન : જગદીશ ગૂર્જર

સંચાલન : જનક નાયક

સાતમી બેઠક : બપોરના ૧૦.૩૦થી ૧૨.૪૫

ઉત્તર ગુજરાત લોકસાહિત્ય અને આદિવાસી પરંપરાઓના વિશેષ સંદર્ભમાં
 અધ્યક્ષ : ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ
 ઉત્તર ગુજરાતનાં લોકગીતો : ડૉ. અમૃત પટેલ
 આદિવાસી લોકમહાકાવ્યો : પ્રા. પ્રેમજી પટેલ
 લોકગીતોની ભાષા અને વ્યંગાર્થો : ડૉ. દીપક રાવલ
 સંચાલન : કીર્તિદા શાહ
 યજમાન સંસ્થા તરફથી સાહિત્યની બેઠક
આઠમી બેઠક : ૧૨-૪૫થી ૨.૩૦

સમાપન બેઠક : રાજેન્દ્ર પટેલ, દક્ષેશ ઠાકર

નોંધ : (૧) જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં સૌ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૦ સુધીમાં ભોજન ઉતારા-ફી અને પ્રતિનિધિ શુલ્કના રૂ. ૩૦૦/- તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૫૦/- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદને તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૦ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી.

S

‘વાંચે ગુજરાત’ અંતર્ગત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રેરિત કાર્યક્રમો

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને જિલ્લા ગ્રંથાલય, નડિયાદના ઉપક્રમે નડિયાદની બિલોદરાની જિલ્લા જેલમાં હસિતભાઈ મહેતા, હસમુખભાઈ શાહ, પ્રફુલ્લ ભારતીય, હરીશ ઠાકર અને હિતેન્દ્ર જોશીએ કાવ્યપઠન કર્યું હતું. ૮૦૦ જેટલા કેદીઓ તેમાં સહભાગી બની સાહિત્યનો રસાસ્વાદ માણ્યો હતો. તા. ૬-૧૧-૨૦૧૦ને દિપાવલીના પર્વ દિને સુરેન્દ્રનગર સબજેલમાં અગ્રણી સાહિત્યકારો સર્વશ્રી ચંદ્રકાન્ત વ્યાસ, રમેશ આચાર્ય, બી. કે. રાઠોડ, તલકશી પરેપેર, વીરેન્દ્ર આચાર્ય, પુનિત પંડ્યા, નરેન્દ્ર રાવલ અને દર્શક આચાર્યએ કવિતા અને વાર્તાપઠન કર્યું હતું. તા. ૬-૧૧-૧૦ના રોજ શ્રી ઉત્પલ પટેલની અધ્યક્ષતામાં જાણીતા સાહિત્યકારોએ હિંમતનગર સબજેલમાં પોતાનાં વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. તા. ૬-૧૧-૧૦ના રોજ સુરત સબ જેલમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માના આશીર્વાચન બાદ ધ્વનિલ પારેખના સંચાલન હેઠળ શ્રી રવીન્દ્ર પારેખે હાસ્યલેખ અને અછાંદસ કાવ્ય, બકુલેશ દેસાઈએ સંસ્મરણાત્મક અને હળવો લેખ અને સ્મિતા પારેખે સ્વરચિત નવલિકા રજૂ કર્યાં હતાં. તા. ૨૩-૧૦-૨૦૧૦ના રોજ પાલનપુર સબજેલમાં શ્રી દીપક રાવલે કવિ-સંમેલનનું આયોજન કર્યું હતું. સર્વશ્રી મુસાફિર પાલનપુરી, મહેશ મકવાણા, પ્રા. એ. ટી. સિંધી કિશોરભાઈ પટેલ અને સમી ઉલ્લાહે કાવ્યપઠન કર્યું હતું. આ ઉપરાંત જેલના કેદીભાઈઓ શ્રી આશિષ પંડ્યા, પ્રવીણ જેઠવા, અમિત સોની અને દિનેશ ઉપાધ્યાયે પણ પોતાની રચનાઓ રજૂ કરી હતી. તા. ૬-૭ ઓગસ્ટ ૨૦૧૦ના રોજ સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટીએ વિવિધ કોલેજો અને અનુસ્નાતક ભવનોમાં ૧૪૮ જેટલા વક્તાઓએ ‘મને ગમતું પુસ્તક’ વિશે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. એક સાથે આટલાં સ્થળોએ આ કાર્યક્રમો યોજાયાં એના સંયોજક શ્રી નીતિન

વડગામા હતા. તા. ૨૦-૭-૧૦ના રોજ શ્રી મનોહર ત્રિવેદીના માર્ગદર્શનમાં શ્રી પ્રવીણભાઈ સરવૈયાએ શ્રી વિષ્ણુપ્રકાશ સ્વામીની વિશેષ ઉપસ્થિતિમાં મરાઠી લેખક વ્યંકટેશ માંડગુલકરની નવલકથા ‘બનગરવાડી’ વિશેનું વ્યાખ્યાન જે. કે. એલ. કોલેજ, ગારિયાધરમાં અને દાસભાઈ રામાનુજે ‘રામાયણ-મહાભારતનાં પાત્રો’ વિશે શ્રી વાત્સલ્યધામ લોકશાળા, માલપરામાં વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. તા. ૧૨-૮-૧૦ના રોજ પ્રો. અજિત ઠાકોરે કવિ ભાસ રચિત ‘કર્ણભારમ્’ નાટક વિશે આર્ટ્સ કોલેજ, આંકલાવમાં વાર્તાલાપ કર્યો હતો.

S

સાહિત્યસિદ્ધાન્તશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અંતર્ગત યોજાતી વ્યાખ્યાનશ્રેણી પૈકીનું છઠ્ઠું વ્યાખ્યાન ‘સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને ગ્રીક થિયેટર’ વિષય પર ૧૫-૧૦-૨૦૧૦ ને શુક્રવારે સાંજે ૬.૦૨ કલાકે યોજાયું. જેમાં નાટ્યવિદ્ શ્રી ડૉ. મહેશ ચંપકલાલે ખૂબ જ ઓછા સમયમાં સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને ગ્રીક થિયેટર વિશે અથથી ઇતિ સુધીની વિશદ વિચારણા પ્રગટ કરી.

વક્તવ્યના આરંભે મહેશભાઈએ સંસ્કૃત રંગભૂમિની આયોજનાને વિગતવાર ઝીણવટપૂર્વક મૂકી આપી. વળી, મહેશભાઈએ સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને ભારતીય પરંપરાની સરખામણી પણ કરી. તેમણે ગ્રીક થિયેટરની વિભાવના રજૂ કરી, સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને ગ્રીક થિયેટરમાં આયોજનની દૃષ્ટિએ રહેલી વિશિષ્ટતાને તારવી આપી.

આમ, બંધ નાટ્યગૃહની સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને નભને છત્ર બનાવીને રચાતાં નાટકોનું ગ્રીક થિયેટર – બંને વિશેનો પરિચય પ્રભાવક રીતે તેમણે રજૂ કરી આપ્યો. પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાનનો લાભ સિત્તેરેક શ્રોતાગણશ્રીઓએ લીધો. વ્યાખ્યાનના અંતે પ્રશ્નોત્તરીમાં શ્રી ભગવાનદાસ પટેલે ‘ગૌરી’ નામના આદિવાસી લોકનાટ્યની વાત રજૂ કરી. તેમાં પણ બધાને રસ પડ્યો.

આવા અવનવા રસોની સાહિત્ય સિદ્ધાન્તશ્રેણીમાં ગુજરાતીના બધા જ અધ્યાપકો જોડાય તો આ વ્યાખ્યાનશ્રેણીને સુંદર ‘કલગી’ મળી રહે તે ચોક્કસ.

– વિભા કે. ત્રિવેદી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને નારાયણ વિદ્યાવિહાર – ભરૂચના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલ સફળ આત્મકથાસત્ર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને નારાયણ વિદ્યાવિહાર – ભરૂચના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૮ અને ૧૯ ઓક્ટોબર ૨૦૧૦ના દિવસોમાં ‘આત્મકથા સત્ર’ નારાયણ વિદ્યાવિહાર – ભરૂચમાં યોજાયું. જેમાં સાહિત્યસર્જકો, વિવેચકો, આત્મકથાસત્રના રસિક જિજ્ઞાસુઓમાંથી સૌ કોઈએ કંઈક – કિમપિ દ્રવ્ય – ઉરે સંચિત કરી લીધું. – એટલું ‘મધુ’ એ આયોજન અને વક્તવ્યોમાં હતું.

ઉદ્ઘાટનબેઠકના અધ્યક્ષ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા હતા. ઉદ્ઘાટક શ્રી ગુણવંત શાહે આત્મકથાને, કવિ ઓડેનના શબ્દોમાં 'Critical Truthful self-study' તરીકે ઓળખાવીને ભારતીય પરંપરામાં આત્મકથાલેખન-પ્રકાશન માટે ખાસ્સો સંકોચ રહ્યો. એવો નિર્દેશ કર્યો હતો. 'સત્યના પ્રયોગ' વિશે કહ્યું હતું કે : 'એ તો મહાત્મા ગાંધી મો. ક. ગાંધી વિશે લખી રહ્યા છે.' આત્મકથાકારે આત્મસ્વાધ્યા, આત્મદયા અને આત્મનિંદાથી બચવાનું હોય છે. અનેક આત્મકથાકારો અને આત્મકથાઓના ઉલ્લેખ સાથે રસપ્રદ અને બોધપ્રદ રીતે આત્મકથાકારના દંભને સૌથી મોટો દુર્ગુણ અને સમતોલ સત્યકથન નિખાલસતાને સદ્ગુણ ગણાવ્યા. પરિષદના મહામંત્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ભૂમિકા બાંધતાં 'સત્યના પ્રયોગો'નો ઉલ્લેખ કરી આત્મનિરીક્ષણ, પરીક્ષણ અને આત્મશોધનને આત્મકથાલેખનના હેતુ ગણાવ્યા અને આત્મકથાસત્રના આયોજક રવીન્દ્ર પારેખને ભાવપૂર્વક યાદ કર્યા હતા. શ્રી શિરીષ પંચાલે વિશેષ વક્તવ્ય આપતાં આત્મકથાને એક બાજુ ઇતિહાસ ને બીજી બાજુ સાહિત્ય એમ વચ્ચેનો પ્રકાર ગણાવ્યો. આત્મકથાકારના 'હું'ની ચર્ચા કરી હતી અને આત્મકથાનાયકના અન્યો સાથેના સંબંધોને તે સ્થળ-કાળ અને સમાજ સંદર્ભે જોવા જરૂરી છે એમ જણાવ્યું. 'ઉદાવગીર' જેવી કૃતિ અને હિટલર-ચર્ચિલ અને સ્વાઈગ જેવા કર્તાઓના ઉલ્લેખોથી પોતાનાં કેટલાંક વિશેષ અવલોકનો રજૂ કર્યાં.

પ્રથમ દિવસની પ્રથમ બેઠકના અધ્યક્ષશ્રી ચંદ્રકાંત ટોપીવાળાએ આધુનિક ચિંતકો ફૂકો અને લકાંને ટાંકી, પરંપરાગત હાસ્યામાં રહેલો હું સમષ્ટિના કેન્દ્રમાં આવતો જાય છે, અને નારી, અશ્વેત અને દલિત ઉપેક્ષિત રહ્યાં નથી. હકીકતોના ઢગલામાંથી કોઈ એક Design કે Pattern ઉપજાવવા જેટલું કલાકૌશલ આત્મકથાકારે દર્શાવવું રહ્યું. શ્રી મણિલાલ હ. પટેલે વાસ્તવિકતાને હજાર મોઢાવાળી ગણાવીને આત્મકથાકારે તેને સંભાળવી રહી એમ કહ્યું અને વાસ્તવવાદીનો કલ્પનાવિહાર વાસ્તવમંડિત રહે તે જરૂરી લેખાવ્યું હતું. શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતાએ આત્મકથા અને સ્મૃતિ વચ્ચેનો સંબંધ મનોવિજ્ઞાનની ભૂમિકા પર સાહિત્યવિવેચક તરીકે માર્મિક અવલોકનો રજૂ કર્યાં હતાં. શ્રી શરદ ઠાકરે આત્મકથામાં કથા કેટલે અંશે સ્વીકાર્ય રહે તે વિચારમાં આત્મકથાનું સત્ય-હકીકતના કથાન'માં 'કલા હોવી જોઈએ' એમ ગઝલો ટાંકીને દર્શાવ્યું હતું. શ્રી નરોત્તમ વાળંદે આત્મકથા અને હાસ્યની વાત કરતાં અનેક ટુચકાઓ રજૂ કર્યાં હતા.

પ્રથમ દિવસની બીજી બેઠકમાં આત્મકથાકારોએ કેફિયત રજૂ કરી હતી. અધ્યક્ષ શ્રી ગુણવંત શાહે 'બિલ્લો ટિલ્લો ટય', શ્રી ચન્દ્રકાન્ત શેઠે 'ધૂળમાંની પગલીઓ', શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરે 'એન્જોયગ્રાફી' અને ભગવતીકુમાર શર્માએ 'સુરત મુજ ઘાયલ ભૂમિ' વિશે કેફિયતો આપી હતી.

શ્રી રતિલાલ બોરીસાગરના અધ્યક્ષપદે શ્રી સંધ્યા ભટ્ટે ઉશનસૂકૃત 'સદ્માતાનો ખાંચો' અને શ્રી દક્ષા વ્યાસે 'જયંત પાઠકકૃત 'વનાંચલ' વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું. બીજા દિવસની ચોથી બેઠકમાં અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપતાં શ્રી પ્રવીણ દરજીએ અધ્યક્ષ તરીકે

આત્મકથા સ્વરૂપનાં અભ્યાસપ્રાપ્ત સૂઝ દાખવનારાં અવલોકનો રજૂ કર્યાં હતાં. શ્રી જગદીશ ગૂજરે 'મારી હકીકત'ની લાક્ષણિકતાઓ છતી કરી આપી. શ્રી રમેશ ઓઝાએ 'સ્મરણયાત્રા' શીર્ષક હેઠળ મરાઠી લેખક ગોપાય દાંડેકરની 'બ્રમણકથા'નો પરિચય કરાવ્યો. શ્રી ઋજુતા ગાંધીએ શ્રી ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકની આત્મકથામાંથી કથાનાયકનું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવી આપ્યું હતું. શ્રી અશ્વિન દેસાઈએ 'મણિલાલ નભુભાઈનું આત્મવૃત્તાંત' વિશે કથાનાયકના ચૈતસિક જગતની વિસ્તરતી ક્ષિતિજો અને ઊંચાઈ-ઊંડાઈ વચ્ચેનો આશ્ચર્ય-આઘાતપ્રેરક વિરોધ પોતાના વક્તવ્યમાં મૂર્ત કરી આપ્યો.

પાંચમી બેઠકમાં શ્રી જયદેવ શુક્લે 'સત્યના પ્રયોગો'ના કેટલાક ભાગને શુષ્ક ગણાવ્યો, તો અધ્યક્ષ શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે એ મંતવ્યની ફેરતપાસ કરી. શ્રી હિમાંશી શેલતે 'જીવનનાં સંભારણાં'નો પરિચય કરાવતાં સ્ત્રીઓએ આત્મકથા લખવી જોઈએ એવો આગ્રહ સેવ્યો. શ્રી ધ્વનિલ પારેખે 'પંડિત સુખલાલજીની આત્મકથા' અને શ્રી મીનળ દેવેએ 'અડધે રસ્તે'ના શ્રી ક. મા. મુનશીને તાદૃશ રૂપે રજૂ કરી એમના 'સ્વ'ને ઉપસાવી આપ્યો. સમાપન-બેઠકમાં શ્રી અશ્વિન દેસાઈએ તથા શ્રી કાલિકાબહેને પ્રતિભાવો રજૂ કર્યાં.

નારાયણ વિદ્યાવિહારના કર્તાહર્તા શ્રી એ. કે. મોદીએ હરખ સાથે આત્મકથા-સત્રની ફલશ્રુતિ સંભાળતાં પરિષદનું જ્ઞાનસત્ર યોજવાની ઉત્સુકતા દાખવી. આચાર્યશ્રી મહેશ ઠાકર એમના તમામ કર્મચારીઓ તથા શ્રી પ્રકાશ નાયકના વૃંદના સંગીતથી આત્મકથા સત્ર યાદગાર બની રહ્યું.

ડૉ. અશ્વિન દેસાઈ

પાક્ષિકી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આયોજિત 'પાક્ષિકી'માં તા. ૧૨-૧૧-૨૦૧૦ના રોજ ભારતીય સાહિત્ય અકાદમી તરફથી પ્રવાસ અનુદાન હેઠળ ગોવાથી કોકણી નિબંધકાર શ્રી નમન સાંવત ગુજરાતની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તેમણે તેમના નિબંધસંગ્રહ 'મુક્તમન'માંથી નિબંધોનું પઠન કર્યું હતું અને સાથે કોકણી સાહિત્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ અને શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે ગુજરાતી સાહિત્યનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ઉપસ્થિત ભાવકોએ નમનજીના નિબંધોનો આસ્વાદ માણ્યો હતો.

બુધસભા

વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર દ્વારા બુધસભા અંતર્ગત નીચેની તારીખોમાં કાર્યક્રમો યોજાયા હતા : તા. ૨૯-૯-૨૦૧૦ના રોજ રાજેન્દ્ર પટેલ દ્વારા અમેરિકન કવિ ડેરેક વોલ્કોટ ઉપર વ્યાખ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. તા. ૨૭-૧૦-૧૦ના રોજ પ્રફુલ્લ રાવલ દ્વારા કવિશ્રી કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી ઉપર વ્યાખ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું.

સાબરમતી જેલમાં સાહિત્યનો કાર્યક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા તા. ૬-૧૧-૨૦૧૦ના રોજ સાબરમતી જેલમાં

સાહિત્યનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જેમાં પ્રફુલ્લ રાવળ, મનીષ પાઠક, ભાવેશ ભટ્ટ, દક્ષા પટેલ તથા રાજેન્દ્ર પટેલ ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. બંદીવાન ભાઈઓ સમક્ષ હૃદયસ્પર્શ રજૂઆત થઈ હતી. જેમાં કાવ્ય-વાર્તા અને નિબંધ રજૂ કરવામાં આવ્યાં હતાં.

5

માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર માટે મળેલ દાન

નારાયણવિદ્યાવિહાર, ભરૂચ ૩. ૧,૨૦૦/-
(શ્રી ગુણવંત શાહના વ્યાખ્યાન નિમિત્તે)

ઉમાશંકર જોશી 'પરબ' વિશેષાંક માટે મળેલ દાન

કાંચનાર ટ્રસ્ટ, વડોદરા ૩. ૧૦,૦૦૦/-

વ્યાખ્યાન તથા સાહિત્યસત્રો માટે મળેલ દાન

ચિત્રકૂટધામ ટ્રસ્ટ, તલગાજરડા ૩. ૫૦,૦૦૦/-

r

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

પ્રગતિ મિત્રમંડળ દ્વારા મહુવાના કવિઓનો મુશાયરો

પ્રગતિ મિત્રમંડળ અને બાલભારતી શાળા, કાંદિવલીના ઉપક્રમે મહુવાના કવિઓનો એક મુશાયરો કાંદિવલીની બાલભારતી શાળામાં યોજાયો હતો. જેમાં સર્વશ્રી પ્રા. એ. વી. મહેતા, બાબુભાઈ જેઠવા, વિસ્મય લુહાર, પીયૂષ લુહાર, અલ્પ ત્રિવેદી, જગન્નાથ રાજગુરુ, સતીશ દવે, પુરષોત્તમ ગોંડલિયા, યશવંત ત્રિવેદી, રાજેશ પુરોહિત અને મૂકેશ સેતાએ કૃતિઓ રજૂ કરીને અનોખી રંગત જમાવી હતી. મુંબઈના કવિ મૂકેશ જોશી અને હિતેન આનંદપરાએ પણ પોતાની કૃતિઓ રજૂ કરી હતી. આ પ્રસંગે અલ્પ ત્રિવેદીનો કાવ્યસંગ્રહ 'પછી...'નું લોકાર્પણ શ્રી હિંમતભાઈએ કર્યું હતું.

ડૉ. યાસીન દલાલ અને શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવને ડાહ્યાભાઈ પટેલ સુવર્ણચંદ્રક

લંડનનિવાસી કવિ શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલના પરિવારના સૌજન્યથી ડાહ્યાભાઈ સુવર્ણચંદ્રક ૨૦૧૦ માટે માધ્યમ નિષ્ણાત ડૉ. યાસીન દલાલ અને શ્રી જોરાવરસિંહ જાદવના સુવર્ણચંદ્રક અર્પણવિધિનો કાર્યક્રમ વડોદરામાં ભાઈલાલ મેડિકલ હોલમાં યોજાયો હતો.

ટૂંકા ગાળાના પત્રકારત્વના અભ્યાસક્રમનો અહેવાલ

ગુજરાત રિસર્ચ સોસાયટી અને 'લેખિની' સંસ્થાના સંયુક્ત ઉપક્રમે ટૂંકા ગાળાના પત્રકારત્વના અભ્યાસક્રમનું આયોજન થયું હતું, જેમાં પચાસ ભાઈ-બહેનોએ ભાગ લીધો હતો, જેમાં રિસર્ચ સોસાયટીના પ્રમુખ શ્રી કલ્લોલિનીબહેન હઝરતે અભ્યાસક્રમની શુભેચ્છા આપી હતી. અને શ્રી મીનળબહેન દીક્ષિત, શ્રી દીપક મહેતા, શ્રી ભાવનાબહેન સોમૈયા, જાહનવીબહેન, નલિની માંડગાંવકર, દીપકભાઈ ઓલિયા, પ્રતિભા દવે, નગીનદાસ સંઘવી, સોનલબહેન શુક્લ, રાજેશ માવાણીએ પત્રકારત્વ વિશેનાં વિવિધ વિષયો પર વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. તરુબહેન કજારિયાએ સર્ટિફિકેટનું વિતરણ કર્યું હતું.

શરદની ચાંદની રાત અને મહેકતા કવિઓના શબ્દસાથિયા

રોટરી ક્લબ ભાવનગર અને સ્કૂલ ઓફ ગુજરાતી ગઝલના સંયુક્ત ઉપક્રમે 'શરદની ચાંદની રાતે' શીર્ષક તળે કવિમિલનનો કાર્યક્રમ તા. ૨૩-૧૦-૨૦૧૦ના રોજ રોટરી ક્લબ હોલમાં શ્રી ગુણવંત ઉપાધ્યાયની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો, જેમાં વરિષ્ઠ કવિઓ સર્વશ્રી ચિનુ મોદી, વિનોદ જોશી, શકીલ કાદરી, અરુણ દેશાણી, ફિરદોસ દેગૈયા, નટુભાઈ પંડ્યા, મહેશ સોલંકી અને નાઝિર સાવંતે શરદપૂનમની રાતને એમની ઉત્કૃષ્ટ ગીત-ગઝલોના શબ્દસાથિયાથી રઢિયાળી બનાવી હતી.

ઉત્તર ગુજરાત જેમનું વતન હોય તેવા સાહિત્યકારો માટે

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્તર ગુજરાતનું પ્રદાન સ્પષ્ટ થાય તેવા હેતુસર ઉત્તર ગુજરાત જેમનું વતન હોય તેવા સાહિત્યકારોનો એક ગ્રંથ મોડાસા કોલેજના પ્રિન્સીપાલ ડૉ. દક્ષેશ ઠાકર તૈયાર કરે છે. આ સંદર્ભમાં જેમનો સંપર્ક નથી થઈ શક્યો તેવા સર્જકોએ પોતાની એક કૃતિ – પાસપોર્ટ સાઈઝનો એક ફોટો – જન્મતારીખ અને વતનની વિગત સાથે ડૉ. દક્ષેશ ઠાકર, પ્રિન્સીપાલ, આર્ટ્સ કોલેજ, મોડાસા કોલેજ કેમ્પસ, મોડાસા, જિ. સાબરકાંઠાના સરનામે મોકલી આપવા અને મો. નં. ૯૮૨૫૭-૦૧૧૧૧નો સંપર્ક કરવા વિનંતી છે.

નગરકાવ્યો વિશે

શહેરવિષયક નગરકાવ્યોનું સંપાદન શ્રી દિનેશ દેસાઈએ હાથ ધર્યું છે, જે મુજબ સુરત, વડોદરા, રાજકોટ શહેર આધારિત નગરકાવ્યો મોકલી આપવા કવિઓને આમંત્રણ છે. કાવ્યકૃતિ મોકલવાનું સરનામું છે : શ્રી દિનેશ દેસાઈ, બી-૧૨, નવરંગ ટાવર્સ, સતાધાર કોસ રોડ, સૌભારોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૬૧.

પુનરપિ (અધ્યાપકની વ્યક્તિતાના શોધનને માટેનું કેન્દ્ર)

અધ્યાપકની વ્યક્તિતાના શોધન માટે, એટલે કે, અધ્યાપક સારો વ્યાખ્યાતા, સારો લેખક, સારો ચર્ચાકાર અને સારો વાચક બને એવા ચતુર્વિધ ઘડતર માટે ‘પુનરપિ’ નામના એક અનોપચારિક સંગઠને પહેલો શિબિર : વ્યાખ્યાનકલા : એમ. એ. પરીખ ફાઇન આર્ટ્સ એન્ડ આર્ટ્સ કોલેજ, પાલનપુર અને ‘પુનરપિ’ના સંયુક્ત ઉપક્રમે પાલનપુરમાં શનિ-રવિ તા. ૮-૯ જાન્યુઆરી ૨૦૧૧ : ફી રૂપિયા ૫૦૦/- પ્રવેશપત્ર અને ફી સ્વીકારવાની છેલ્લી તા. ૨૦-૧૨-૨૦૧૦. પ્રયોજક : સુમન શાહ; આયોજકો : નરેશ શુક્લ, જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ, નિસર્ગ આહીર, યોગેન્દ્ર પારેખ, પીયૂષ પરમાર, ભાવેશ જેઠવા, સલીમ શેખ, દીપક રાવલ, રાજેન્દ્ર પટેલ અને પ્રબોધ ર. જોશી. સંપર્કસૂત્ર : G/૭૩૦, શબરી ટાવર, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫, ટે.નં. ૦૭૯-૨૬૭૩૦૪૫૭ અને ૯૧+૯૯૭૯૨૬૯૨૪૯ (કોઈ પણ આયોજકનો સંપર્ક સાધી શકાય.)

આદિવાસી ‘કથાવિમર્શ’ પરિસંવાદ

આદિવાસી અકાદમી, તેજગઢના ઉપક્રમે તા. ૧૭-૧૮ નવેમ્બર, ૨૦૧૦ના રોજ આદિવાસી ‘કથાવિમર્શ’ પરિસંવાદનું આયોજન થઈ ગયું, જેમાં ૧૯ જેટલી આદિવાસી સાહિત્યિક કૃતિઓ વિશે વક્તવ્યો થયાં હતાં.

વાંચે ગુજરાત અન્વયે

લાયોનેસ ક્લબના ઉપક્રમે ભૂજની કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘મારું પ્રિય પુસ્તક નિબંધસ્પર્ધા’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં નૂતન મહેતા, મનીષા ભગત અને બેલા ઠક્કરને શ્રી પાટીદાર સાહેબે નિબંધસ્પર્ધાના વિજેતા તરીકે ઈનામ અર્પણ કર્યું

હતું. શ્રી મહાસુખરાય ઊજમશી રાણપુરાએ તા. ૧૦-૭-૧૦ના રોજ શ્રી કલાપી ફી લાયબ્રેરી લાઠીમાં કલાપીનો કેકારવ વિશે વાર્તાલાપ આપ્યો હતો. તા. ૭-૯-૨૦૧૦ના રોજ આર. ડી. એજ્યુકેશન ટ્રસ્ટ સંચાલિત કેનિયા એન્ડ એન્કરવાલા તથા શ્રીમતી ચંદનબહેન હાથીભાઈ શાહ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, મુન્દ્રામાં શ્રી દર્શના ધોળકિયાએ ‘વાચનયાત્રાના સંદર્ભે મારાં પ્રિય પુસ્તકો’ વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તા. ૬-૭-૨૦૧૦ના રોજ શ્રી કમલેશભાઈ જોષીપુરાએ ‘એકતામાં માનવદર્શન’ વિશે એકેડેમિક સ્ટાફ કોલેજ રાજકોટમાં વાર્તાલાપ આપ્યો હતો. તા. ૧૭-૧૧-૨૦૧૦થી તા. ૨૩-૧૧-૨૦૧૦ સુધી શાહ એન. એચ. કોમર્સ કોલેજ, વલસાડના એન.એસ.એસ.ના શિબિરાર્થીઓએ સાંજે ચારથી પાંચ દરમિયાન પુસ્તકોનું એક સાથે સમૂહવાચન કર્યું હતું. આ ઉપરાંત આ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસની સાથે સાથે ઈતર કે પૂરક વાચન કરીને નવો ચીલો ચાતર્યો છે. દરેક વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા વાલીઓને કોલેજના પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરે એવી દરખાસ્ત કરવામાં આવી છે. અને તા. ૩૦-૧૦-૧૦ના રોજ ‘એકસાથે વાંચશે ગુજરાત’નો કાર્યક્રમ વિશાળ વિદ્યાર્થી સમુદાય સાથે વલસાડના સંસ્કાર કેન્દ્ર હોલમાં સંપન્ન થયો હતો. ધરમપુરની વનરાજ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજમાં ‘ચાલો આપણે સૌ દિવાળી વેકેશનનો સદ્ઉપયોગ કરીએ’ વિશે અને સુરતની સી. ડી. બરફીવાલા કોમર્સ કોલેજમાં તા. ૨૨-૧૦-૨૦૧૦ના રોજ ‘ચાલો, વાચનાભિમુખ બનીએ’ વિશે વાચન પ્રેરણાસભા અંતર્ગત પ્રિ. ડૉ. જે. એમ. નાયકે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. તા. ૨૬-૮-૨૦૧૦ના રોજ વલ્લભીપુરની માનસકુમાર શાળામાં વલ્લભીપુર તાલુકાની ૬૦ શાળાના ગ્રંથસારિથીની મિટિંગનું આયોજન થયું હતું.

વાંચે ગુજરાત અભિયાન અંતર્ગત સાહિત્યકારો વિશે પાયાની માહિતી

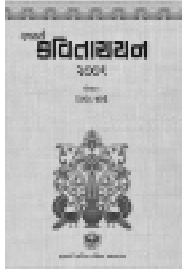
સ્વર્ણિમ જ્યંતી વર્ષ ૨૦૧૦ નિમિત્તે વાંચે ગુજરાતના અભિયાન અંતર્ગત રાજ્યસ્તરેનાં કરારલેખકો તથા ગુજરાત અને મુંબઈના પ્રખર રેશનાલિસ્ટો તેમજ લોકપ્રિય સાહિત્યકારોનાં નામ-સરનામાં, ટેલિફોન નંબરો અને પાયાની માહિતી ગુજરાતી લેખક મંડળ અમદાવાદના કાયમી સભ્ય શ્રી સુનીલ રા. બર્મન, ગોપીપુરા, હનુમાન ચાર રસ્તા, સુરત-૩૯૫૦૦૨, મો.નં. ૯૪૨૭૮-૩૧૨૧૩ પાસેથી મળી શકશે.

r

‘પરબ’નો વિશેષાંક

ઉમાશંકર જોશીની જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે ‘પરબ’નો જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીનો સંયુક્ત અંક ઉમાશંકર જોશી વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ થશે. આ વિશેષાંક તા. ૧૦-૧-૨૦૧૧ના રોજ રવાના થશે તેની નોંધ લેવા વિનંતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ગુજરાતી કવિતાયન : ૨૦૦૬' : સંપાદક : વિનોદ જોશી, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, ડિમાઈ, કાર્યું પૂંદું, પૃ. ૧૦+૧૦૬, કિં. રૂ. ૦૦/-]

કવિશ્રી કાન્ત શતાબ્દી સમિતિ અને શ્રી બ. ક. ઠાકોર શતાબ્દી સમિતિ તરફથી પરિષદને વર્ષનાં ઉત્તમ કાવ્યો પ્રગટ કરવા માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦/-નું દાન મળ્યું હતું. એમાંથી 'નવમા દાયકાની કવિતા' શીર્ષક હેઠળ ૧૯૮૧થી ૧૯૯૦ સુધીના એક દાયકાનાં પ્રતિનિધિ કાવ્યોનો સંચય પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૯૧થી

૨૦૦૭ના વર્ષ સુધી નિયમિત રીતે પ્રતિ વર્ષ 'ગુજરાતી કવિતાયન' પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાના ૧૬મા મણકા રૂપે આ ચયન પ્રકાશિત થાય છે.

વરસોવરસ પ્રગટ થતાં રહેતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો-ભાવકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે. વર્ષ દરમ્યાન પ્રગટ થયેલાં ગુજરાતી સામયિકોમાંથી પસાર થઈને આ 'ગુજરાતી કવિતાયન : ૨૦૦૬'નું સંપાદન શ્રી વિનોદ જોશીએ કરી આપ્યું છે. વિનોદભાઈ કાવ્યમર્મજ્ઞ છે અને તેમનું કવિતા અને વિવેચનક્ષેત્રે પ્રદાન છે. ભાવકો આ સંચયને આવકારશે એવી અપેક્ષા છે.

['ગુજરાતી કવિતાયન : ૨૦૦૭' : સંપાદક : સંજુ વાળા, પ્ર.આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાર્યું પૂંદું, પૃ. ૧૪+૧૩૦, કિં. રૂ. ૮૫/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી શરૂ થયેલી ગુજરાતી કવિતાયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાનો આ ૧૭મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાયન : ૨૦૦૭'ના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળા છે. એક વર્ષનું સંપાદન વ્યાપક રીતે કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિનું નિર્ણાયક પરિબળ ભલે ન બને; પરંતુ એવું સંપાદન સર્જાતી કવિતાનો આછોપાતળો ચહેરો જરૂર ઉપસાવી શકે છે. એ દષ્ટિએ જે-તે વર્ષના કવિતાયનનું મૂલ્ય સ્વીકારવું ઘટે. વરસોવરસ પ્રગટ થતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે.

આ ચયનના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળાના બે કાવ્યસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. આ ઉપરાંત તેમણે કવિતાનાં સંપાદનો પણ કર્યાં છે.

ભાવકો આ સંચયને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ઘઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['કથા-કલરવ' : સુમંત રાવલ, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, ડિમાઈ, કાર્યું પૂંદું, પૃ. ૧૦+૧૬૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીના ઉપમા પુસ્તક તરીકે 'કથા-કલરવ' વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. આ સંગ્રહના લેખક સુમંત રાવલની ૧૮ નવલકથાઓ અને છ વાર્તાસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. એમના 'ઘટનાલય' વાર્તાસંગ્રહને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે. તેઓ

સારા વાચક પણ છે. 'ચાંદની' અને 'આરામ' જેવાં વાર્તા-સામયિકોએ તેમને વાર્તાલેખનની દિશામાં પ્રેર્યાં છે. ઉપરાંત 'નવનીત-સમર્પણ', 'ચિત્રલેખા', 'શબ્દસૃષ્ટિ', 'પરબ' ઇત્યાદિ સામયિકોમાં એમની વાર્તાઓ સતત છપાતી રહી છે. સુરતી મોઢ વણિક જ્ઞાતિના મુખપત્ર 'જ્યોતિર્ધર'ના સૌજન્યથી આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે.

વાર્તારસિક ભાવકો આ સંગ્રહને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

['નહિ વીસરાતા ચહેરા' : પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાર્યું પૂંદું, પૃ. ૧૨+૧૮૪, કિં. રૂ. ૧૧૦/-]

'નહિ વીસરાતા ચહેરા' એ પ્રફુલ્લ રાવલના ચરિત્ર-નિબંધોનો સંચય ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિના સૌજન્યથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ નિબંધલેખનમાં - વિશેષે ચરિત્રનિબંધો અને ચરિત્રોના લેખનમાં તેમજ લઘુકથાના સર્જનમાં માહિર છે. આ પુસ્તકમાં સાહિત્યકારોનાં ચરિત્રો છે, તો સામાજિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રે સક્રિય વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો પણ છે. ચિત્રકાર કે પક્ષીવિદ કે વિજ્ઞાનીનો સમાવેશ પણ અહીં થયો છે. ચરિત્રાત્મક સાહિત્યનો તત્કાલીન સમાજના ઘડતરમાં મહત્ત્વનો ફાળો છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું આ ૩૬મું પુસ્તક છે. સહૃદયો આ પુસ્તકને ઉમળકાભેર આવકારશે એવી અપેક્ષા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ઘઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭